

In gesprek met rechter Indonesisch constitutioneel hof

MAANDBLAD VAN DE JURIDISCHE FACULTEITSVERENIGING GROTIUS • JAARGANG 32 NR 2

NOVUM

Thema: Recht in de praktijk

jfv **GROTIUS**

Universiteit Leiden

Universiteit Leiden. Universiteit om te ontdekken.

“OF WE JOU GAAN UITDAGEN?
WAT DACHT JE VAN PRECIES ANDERSOM?”

www.boekeldeneree.com/werkenbij

BOEKEL DE NERÉE

‘Vernieuwing’

Zie hier, beste lezer, de eerste Novum van het jaar! Deze Novum luidt tevens een nieuwe overgang in, want dit faculteitsblad ondergaat komende tijd een paar flinke veranderingen:

Allereerst komen er dit jaar veel nieuwe en vaste rubrieken bij. Zo zullen volgende maand de kersverse rubrieken ‘persfoto van de maand’, ‘pennestrijd’ en ‘Zaak van de Maand’ hun intrede doen.

Deze vernieuwing betekent echter wel dat er meer redacteuren nodig zijn. Met trots kan ik dan ook vermelden dat nu al vijf nieuwe enthousiaste redacteuren erbij zijn gekomen. Daarnaast krijgt het blad ook zijn eigen cartoonist en boekrecensiste. Ook streven we dit jaar ook naar een meer uniforme lay-out. Kortom, een hoop veranderingen die in de komende Novums stelselmatig zullen worden ingevoerd. Met dit nummer staan we dus aan de vooravond van een ware ‘revolutie’, opdat de Novum nog aantrekkelijker wordt om te lezen.

Het thema van deze maand is ‘recht in de praktijk’. De ratio van dit thema zit in het feit dat wij als redactie de fase na de rechtenstudie beter wilden belichten. Opzich geen vreemde keuze: hoe groot is immers het verschil tussen de studiefase, die grotendeels theoretisch is, en de fase daarna waarin de student opeens moet handelen in de ‘echte wereld’? Vandaar dat in deze editie veel leerzame artikelen staan over het recht in de praktijk.

Lees bijvoorbeeld over een interview met mr. Leo Bouteligier, de stafhouder van de Orde van Advocaten te Antwerpen. Daarnaast is er een interessant artikel over het beleid van de EU, een opiniërend stuk over islamretorica met illustraties van onze nieuwe columnist en een artikel waarin een kijkje wordt genomen bij een advocatenkantoor. Tot slot zijn er natuurlijk weer de vermakelijke columns, de nieuwe rubriek ‘miscellanea’ en een boekrecensie over de klassieker Lijmen/het Been van Willem Elsschot.

Veel leesplezier!

Raphael Donkersloot
Hoofdredacteur Novum

De ratio van dit thema zit in het feit dat wij als redactie de fase na de rechtenstudie beter wilden belichten.

Redactioneel

Op onderstaande foto ziet u de redactie die elke maand de NOVUM weer mogelijk maakt:

Boven: *Lieke, Ferry, Jelle Gersom, Matthijs, Reijer, Willem.*

Onder: *Mandy, Desi, Raphael, Maria, Claudia, Maurits.*

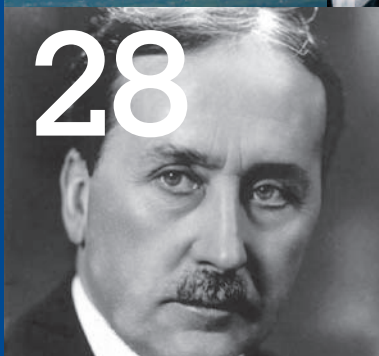
Afwezig: *Alexander, Pim, de nieuwe cartoonist Timo en nieuwe redacteuren Thomas en Chaemin.*

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Redactioneel	2
Inhoudsopgave	3
Verdieping	4
Opinie	7
Het Gesprek	10
Het Gesprek	16
Varia	20
Buitenland	24
Special	26
De Recensie	28
Verenigingen	30
Miscellanea	33
Facultariteiten	34
Polemiek	35
Faculteitszaken	36

NOVUM is het maandblad van de Juridische Faculteitsvereniging Grotius te Leiden. Novum is ontstaan uit een fusie tussen het faculteitsblad Trias (1968) en het blad Request (1999) dat werd uitgegeven door het rechtenmentoraat Appel. NOVUM is aangesloten bij de Stichting Landelijk Overleg Juridische Faculteitsbladen (LOJF).

Oplage: 1750
Druk: Drukkerij Karstens
Basis ontwerp: Ratio Design
ISSN-nummer: 1567-7931

U kunt NOVUM vinden bij de ingang van de faculteit, het juridisch café, het restaurant en bij C131. De redactie behoudt zich het recht voor ingeleverde stukken niet te plaatsen of te wijzigen. De inhoud van de artikelen vertegenwoordigt niet noodzakelijkerwijs de mening van de redactie.

© Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden gereproduceerd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

Redactie

Hoofdredacteur
Raphael Donkersloot
novum@law.leidenuniv.nl
316 83 22 25 88

Eindredacteur
Maria van der Velden
novum@law.leidenuniv.nl
316 18 32 95 56

Redacteuren
Reijer Passchier
R_passchier@hotmail.com

Matthijs van der Kemp
matthijsvdkemp@gmail.com

Alexander Briejer
a.briejer@umail.leidenuniv.nl

Jelle Oud
Jelle_oud@hotmail.com

Pim Stokman
pimstokman@hotmail.com

Willem Kieviet
w.j.m.kieviet@umail.leidenuniv.nl

Claudia Bouteligier
c.bouteligier@gmail.com

Desi van de Laar
desivandelaar@gmail.com

Gersom Poot
gertpoot@gmail.com

Ferry Ortiz
Ferry.oz@gmail.com

Mandy Karel
Mandy_karel@hotmail.com

Thomas Weber
Thomas_91_91@hotmail.com

Maurits Helmich
m.m.helmich@gmail.com

Chaemin Kong
chaeminkong@life.nl

Boekrecensiste
Lieke Liefkes
Lieke_lief93@hotmail.com

Cartoonist
Timo Kortenbroek
Timoman64@hotmail.com

Adviesraad
Mw. Mr. P. Memelink, voorzitter RvA
Prof. Dr. A.O. Lubbers
Mw. Drs. A.F.M. van der Helm
Mw. Mr. C. de Kruijff
Mr. G.K. Schoep
Liset Tijs, Assessor Fdr
Danya Alsemgeest, praeses JFV Grotius

Contact
novum@law.leidenuniv.nl

Door Mandy Karel

de verdieping

Cañada Real, de grootste sloppenwijk van Europa:

Cañada Real is de grootste sloppenwijk van Europa met maar liefst 40.000 inwoners.

Spanje had van 1 januari tot en met 30 juni 2010 het voorzitterschap van de Europese Unie. Vanuit dit oogpunt gezien was het voor mij als 'kleine reis' commissielid van studentenvereniging SIB Leiden erg interessant om een studiereis te organiseren naar Madrid van 10-16 mei 2010. Diverse instanties werden bezocht, maar het meest indrukwekkende was toch wel het bezoek aan de sloppenwijk Cañada Real, dat net buiten het centrum van Madrid ligt en waar dit artikel over zal gaan.

De Europese Unie is een intergouvernementele en supranationale organisatie. Er zijn maar liefst 27 Europese lidstaten die met elkaar samenwerken op onder andere politiek en economisch vlak. Voor de Europese Unie is het van groot belang om de volkeren te bevorderen. Hierbij zijn zowel het handvest van de grondrechten van de Europese Unie als het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) van groot belang. De mensenrechten mogen in de EU niet worden geschonden.

Naast het feit dat elke lidstaat dus rekening moet houden met deze mensenrechten had Spanje voor het EU voorzitterschap nog een aantal andere punten in het bijzonder vastgesteld¹:

- Implementatie van het Verdrag van Lissabon;
- Herstel van de Europese economie;
- Bestrijden van de werkloosheid, als gevolg van de economische crisis;
- Het versterken van de rol van de EU in de wereld, in het bijzonder het versterken van de relaties met Latijns-Amerika;
- Het bevorderen van Europees burgerschap;
- Verbetering van de positie van de vrouw, dus de gelijke behandeling van mannen en vrouwen.

En Madrid wilde zich daarnaast nog inzetten om de kloof tussen de EU en haar burgers te verkleinen.

Er zijn veel punten als een doel gesteld maar voor mijn gevoel is er nog niet één punt bereikt. In het bijzonder was er tijdens mijn reis van een herstel van de economie of van de werkloosheid in Madrid nog maar weinig te merken. Tijdens mijn studiereis slenterde ik door de straten van Madrid, alwaar ik plotseling een enorme rij wachtende mensen zag staan. Waarop...? Opdat ze eindelijk eens aan de beurt waren en het uitzendbureau mochten binnengaan, in de hoop dat ze daar wel werk konden vinden. Maar dat werk, dat is er niet en ook een uitzendbureau kan de mensen helaas niets bieden. Toch beweert Spanje dat ze de economie willen en kunnen herstellen, maar daar is echter nog niets van te merken! En dan heb ik het nog niet eens gehad over de sloppenwijk Cañada Real.

Cañada Real is de grootste sloppenwijk van Europa met maar liefst 40.000 inwoners. Het ligt 10 tot 15 km buiten het centrum van Madrid. De mensen die in deze wijk wonen zijn vooral immigranten, met name uit Oost-Europa (vooral Roemenië en Bulgarije), Marokko en Zuid-Amerika. Zuid-Amerikanen zijn wel de grootste stroom immigranten, omdat ze dan al Spaanstalig zijn.

De inwoners van Cañada Real leven in erbarmelijke omstandigheden. Er is gebrek aan openbaar vervoer, gezondheidszorg, sociale infrastructuur en de basisvoorzieningen zoals water, voedsel en elektriciteit ontbreken ook. De mensen die in deze wijk leven komen vaak uit grote gezinnen. Ze leven met teveel mensen in te kleine huizen, die ze over het algemeen ook nog eens zelf gemaakt hebben van hout en stenen die ze in het afval gevonden hebben. Eens in de zoveel tijd komt de gemeente van Madrid om een paar grote huizen plat te gooien, omdat daar dan teveel mensen inwonen en van de resten van het huis maken de mensen dan weer 'nieuwe' huizen.

Tijdens het bezoek aan Cañada Real werd de reisgroep ontvangen in de kerk door Paco Pascual. Deze gepensioneerde man heeft een hart van goud. Hij vertelde verhalen, liet filmpjes zien van Cañada Real en vertelde wat voor dingen hij voor de mensen in de sloppenwijk heeft gedaan en wat voor dingen hij allemaal nog wil bereiken. Het meest zet Paco zich in voor de kinderen.

In de kerk hing dan ook een kleine poster met 10 verschillende rechten van het kind:

- recht op gelijkheid
- recht om in waardigheid te ontwikkelen
- recht op een naam en een nationaliteit
- recht op gezondheid
- recht op de integratie van alle verschillende kinderen
- recht om op te groeien onder de familie
- recht op onderwijs en spelen
- recht op hulp en bescherming
- recht op bescherming tegen misbruik
- recht op een verenigde wereld vorm

De Europese Unie streeft er naar dat deze (en meer) rechten van het kind gehandhaafd worden. Helaas wordt er in de wijk Cañada Real geen enkele kinderrecht gehandhaafd. De kinderen in de sloppenwijk hebben het erg slecht en de Europese Unie doet er helemaal niets aan!

Gelukkig zijn er veel vrijwilligers die de inwoners van Cañada Real proberen te helpen. Het zijn vooral vrijwilligers uit kerkelijke gemeenschappen en verschillende NGO's, maar vooral vrijwilligers uit de parochie van Santo Domingo de la Calzada de la Cañada Real.² In de wijk Cañada Real staat een kerk, waarin de kinderen wel eens bij elkaar komen om spelletjes te spelen en Spaanse boekjes te lezen.

Dat er veel aandacht aan de kinderen wordt besteed is omdat zij er niets aan kunnen doen dat ze in de sloppenwijk leven. De vrijwilligers hebben als doel gesteld om de kinderen te helpen en te zorgen dat ze naar school gaan, zodat de kinderen wel een toekomst kunnen opbouwen.

Vrijwilligers zamelen dan ook kleding in en geven dit aan de kinderen. Met bussen worden de kinderen vervolgens naar scholen

Je ziet van alles, maar wat je ook ziet, alles is ellende.

De Europese Unie streeft er naar dat deze (en meer) rechten van het kind gehandhaafd worden.

in het centrum van Madrid gebracht. Dit brengt helaas wat problemen met zich mee. Omdat er verschillende bevolkingsgroepen in de sloppenwijk leven kunnen de kinderen niet gezamenlijk per bus gebracht worden, omdat dat tot ruzies zou leiden. Bovendien zijn de scholen in Madrid redelijk streng. Als een kind niet hygiënisch is, wordt het kind niet toegelaten op de school en zal weer naar huis moeten. Het kind kan dan dus niet naar school. Maar ook al gaat een kind wel naar school toe, vaak wordt het kind als hij/zij een leeftijd van 8 jaar heeft bereikt thuisgehouden door de ouders, omdat het kind dan op de jongere broertjes en zusjes moet letten, zodat de ouders kunnen gaan bedelen in het centrum van Madrid.

De ouders van de kinderen hebben ook een andere inkomstenbron. Veel mensen in Cañada Real handelen namelijk illegaal in drugs. Als je de wijk binnenrijdt door een heel smal zandstraatje zie je overal vuurkorven staan. Een vuurkorf is een speciaal teken, zodat iedereen weet dat je op die plek zowel drugs kan kopen als verkopen. Er staan dan ook honderden auto's langs de kant van de weg met mensen in de auto's die aan het onderhandelen zijn. Ik was nieuwsgierig en keek daarom in de auto's. De mensen die je daar ziet; je ziet direct dat ze het slecht hebben. Al die ingevallen gezichtjes duiden er al op dat ze drugsverslaafd zijn. Verder zie je mensen drugs inspuiten en je ziet andere mensen die langs de kant van de weg staan en het tevergeefs proberen om mensen uit de auto's te trekken. Je ziet van alles, maar wat je ook ziet, alles is ellende.

De vrijwilligers hebben handen vol werk in Cañada Real. Bij de kerk is een grote lege vlakte en daar moet je echt gigantisch oppassen dat je niet in een drugsnaald of spuit stapt. Het is zo gevaarlijk voor kinderen die denken dat ze overal mee kunnen

spelen. Al die spuiten moeten dus opgeraapt worden voordat de kinderen ze te pakken krijgen. Dit doen de vrijwilligers. Maar ze doen veel meer. Kinderen moeten spelen, dat is een recht van het kind. De vrijwilligers doen dan ook hard hun best om de kinderen het naar hun zin te maken. Eén keer in het jaar wordt er ook een kamp² voor de kinderen georganiseerd, waar de kinderen kunnen leren en spelen tegelijkertijd. Ze kunnen zich dan eindelijk weer eens een keer kind voelen en ze zijn dan op dat moment dan ook erg gelukkig.

Het contrast is dus erg groot. Op slechts tien tot vijftien kilometer afstand van hartje Madrid ligt naast de snelweg de enorme sloppenwijk Cañada Real. Vanuit de open vlakte in de wijk waar de kerk zich bevindt, kun je Madrid en de hoge flats zien liggen. Die mensen die in de hoge flats wonen hebben zelfs als uitzicht de wijk Cañada Real. Het is raar dat ze er dan toch alsnog niets aan doen.

Ook de overheid doet niets aan de sloppenwijk. Het is immers te groot geworden. Jaren geleden heeft de Spaanse overheid het toegestaan dat immigranten zich illegaal gingen vestigen in Cañada Real. Toen de overheid eindelijk iets aan de illegale immigrantenstroom wilde doen, was de wijk al te groot geworden. Want wat kan je immers doen tegen 40.000 mensen?

Het is een erg slechte zaak dat zo een grote sloppenwijk in Europa kan bestaan. De Spaanse overheid weet niet meer wat er aan de sloppenwijk gedaan kan worden en ontkent het daarom maar gewoon. Het beleid van de Europese Unie is dan ook ontzettend krom. De EU streeft hard naar democratie en het bevorderen van de volkeren van de lidstaten waarbij de mensenrechten niet geschonden mogen worden. Maar in deze sloppenwijk Cañada Real worden juist alle mensenrechten geschonden die er maar zijn. De politie durft niet in de wijk te komen, de inwoners hebben gebrek aan primaire levensbehoeften en andere basisvoorzieningen, ze hebben geen zorg, geen geld, geen werk en geen geldig verblijfsdocument. De mensen kunnen op deze manier geen toekomst opbouwen omdat ze niets hebben en aan hun lot overgelaten worden door de Europese Unie. Gelukkig bestaan er dan wel vrijwilligers die zich hard inzetten voor de mensen uit de sloppenwijk. Van de overheid wordt maar weinig verwacht, die zet zich dus liever in voor de 'eigen' Spanjaarden, of eigenlijk ook al niet.

Toch hoop ik dat over een paar jaar de mensen in Cañada Real het beter zullen hebben. De EU zou meer steun en zorg moeten bieden aan de immigranten. Het zijn immers mensen en mensenrechten zouden niet geschonden mogen worden, aldus de Europese Unie. Als de overheid er niets aan blijft doen, zal de sloppenwijk zich alleen maar gaan uitbreiden en zal het illegale immigratieprobleem alsnog groter worden. Dat kan toch nooit de bedoeling zijn van de Europese Unie?!

Bronvermelding

¹ http://www.europa-nu.nl/id/vi8ceio5z8vh/spaans_voorzitterschap_europese_unie_1e

² <http://www.santodomingodelacanada.com/>

Opinie

Westologie versus Moslimisme

De onmogelijke discussie tussen twee wereldbeelden

Inleiding

Het valt me steeds weer op dat pogingen om een dialoog tussen orthodoxe moslims¹ en westerse denkers² te voeren nooit écht van de grond komen. Een voorbeeld: de uitzending van Pauw en Witteman op dinsdag 7 september 2010. Het onderwerp van discussie was de geplande stening van de Iraanse vrouw, Sakineh Mohammadi Ashtian, die van overspel verdacht werd. Zich uitsprekend vóór de stening -of politiek correct gezegd: 'steun voor het beleid van Iran dat zij voert ten aanzien van "binnenlandse" aan-gelegenheden'- zat daar Izz ad-Din Ruhuleessin, een Amsterdamse student en moslim, aan tafel. Hafid Bouazza, schrijver en daarnaast bekend vanwege zijn kritiek op de Islam sprak zich uit tegen de op voorhanden zijnde stening. Bouazza werd gesteund door verdedigster-van-al-het-onrecht Femke Halsema, politiek leider van Groen Links. De regie van Pauw en Witteman zette een filmpje van een eerder uitgevoerde stening in; de gasten namen nog een slok water en de discussie kon van start gaan. Die ging ongeveer zo:

Ruhuleessin: Volgens de wet van Iran mag een vrouw gestenigd worden als ze overspel heeft gepleegd, dus waar bemoeien jullie je mee?!

Bouazza: Maar het is toch walgelijk om iemand met stenen dood te gooien?

Ruhuleessin: Iran doet niets verkeerd, want de Koran zegt dat het kan. Omdat Iran een soevereine staat is, mag ze binnenlandse kwesties naar eigen invulling oplossen.

Halsema: iemand stenigen om zoiets moois als vrijen, zoiets zacht-

aardigs, dat slaat toch nergens op?! Daarbij gaat stening ook tegen de fundamentele mensenrechten in, welke universeel geldig zijn, en dus ook in Iran gelden.

Ruhuleessin: Nee hoor, dat is weer een Westers begrip dat jullie hebben bedacht. Het is niet in de Koran terug te lezen, dus Iran hoeft zich hier ook niet aan te houden.

Bouazza: Maar wat vind je er nu zelf van? Wat is jouw mening?

Ruhuleessin: Mijn mening doet er niet toe.

Witteman: Maar je hebt toch wel een mening? Wat als het nu je zus was? Of je moeder?

Bouazza: Dan moet ze gestraft worden zoals de Koran voorschrijft.

Bouazza: Dat begrijp ik dus echt niet! Je denkt toch wel iets als je die beelden ziet?!

Ruhuleessin: Nou ja, misschien dat ik het persoonlijk toch niet zo heel erg smakelijk vind, maar Iran is een soeverein land en volgens de wetten van de Koran is dit toegestaan.

En zo ging het nog een aantal minuten door: degenen die zich uitspraken tegen de stening wilden een discussie voeren gebaseerd op (westerse) normen en waarden. De verdediger van de stening bleef dit rechtvaardigen door zich te beroepen op de Koran en de leefregels en sancties die hierin voorgeschreven worden.

Het probleem

Wat ging hier nu mis, zowel in het algemeen als in deze dialoog in het bijzonder? De partijen bevinden zich ieder in een ander perspectief en begrijpen daardoor elkaars argumenten niet.

*(Orthodoxe) moslims redeneren vanuit een ander perspectief.
Zij bekijken kwesties vanuit het oogpunt van de Koran.
Wat in de Koran staat, is hoe het hoort te gaan.*

Westerse denkers hebben een aantal uitgangspunten, waarvan ratio(-naliteit), een overblijfsel van de Verlichting, een hele belangrijke is. Argumenten moeten op een logische wijze tot stand zijn gekomen en achteraf gemotiveerd aan anderen uitgelegd kunnen worden.

Verder wordt erkend dat er verschillende opvattingen kunnen bestaan over een zekere kwestie en hier kan dan over gediscussieerd worden. De kunst is om de wederpartij net zo lang met rationele argumenten te overladen totdat deze geen rationele tegenargumenten meer over heeft. Je hebt dan als het ware 'de discussie gewonnen'. Hier heb je overigens verder niet erg veel aan, want de tegenpartij blijft vaak toch in zijn eigen gelijk geloven.

Bij westerse denkers is het daarnaast volstrekt normaal om te beweren dat de overheid het niet bij het rechte eind heeft. Openlijk protest tegen de overheid is ook heel normaal. In westerse landen hebben burgers tal van mogelijkheden om tegen de overheid te procederen.

Een politieke discussie is sowieso een Westers fenomeen, dat je niet terug ziet in Arabische landen. Tenminste, niet in de hevigheid en intensiteit die wij gewend zijn. In het Westen moet iedereen een mening over alles hebben; in Arabische landen zijn het vooral de liberale of de progressieve denkers die openlijk hun mening verkondigen. Wanneer deze mening haaks staat op het beleid van de overheid, moeten ze dit vaak doen met gevaar voor eigen leven. Het merendeel schikt zich daarom naar het beleid van de overheid. Een beleid waar ze toch niet veel aan kunnen veranderen omdat de Koran bepalend is in de keuzes die de politieke leiders maken. Alledaagse politieke discussie zijn in het Westen wel mogelijk omdat we hier geloven in een scheiding van Kerk en Staat. Bij ons

is de Bijbel niet de leidraad bij het maken van het politieke beleid. Er zijn een aantal politieke partijen met een religieuze gondslag die hier anders over denken, maar dit zijn uitzonderingsgevallen en daardoor ook niet bepalend voor het verloop van het politieke debat.

(Orthodoxe) moslims³ redeneren vanuit een ander perspectief. Zij bekijken kwesties vanuit het oogpunt van de Koran. Wat in de Koran staat, is hoe het hoort te gaan. Omdat de Koran redelijk ondoorgroendelijk⁴ is zijn er veel schriftgeleerden en theologen, die de betekenis van de Koran uitleggen. De gelovige moslim kan zijn leven op de juiste manier invullen door te luisteren naar de interpretatie van de Koran van zijn geestelijk leider, de imam.

Het voorgaande is echter niet het grootste verschil met de westerse denkers: westerse religies pretenderen ook de waarheid in pacht te hebben en via het heilige schrift leefregels voor te kunnen schrijven. Het grootste verschil is het feit dat het Westen uitgaat van een scheiding tussen Kerk en Staat, terwijl dit bij de Islam vaak niet het geval is. Hierbij is het onderscheid tussen sjiïten en soennieten van belang. De sjiïtische moslims beschouwen politiek en religie als één en hetzelfde. Voorbeelden van sjiïtische landen zijn Irak, Iran en Azerbeidzjan. Soennitische landen kennen officieel een onderscheid tussen politiek en religie. Vaak kennen deze landen echter óók een staatsgodsdienst, welke verassend genoeg de Islam is. De overheid in deze 'seculiere' landen bestaat meestal voor een groot deel uit religieuze leiders: ze hebben een koning die 'door God gekozen is', religieuze leiders die plaatsnemen in het kabinet of de rechtbank en religieuze knokploegen. Op deze manier wordt het politieke leven toch vaak gedomineerd door de Koran.

Het gevolg van dit alles is dat orthodoxe moslims nooit afstand kunnen nemen van hun religie. Of het nu gaat om een politieke discussie of een debat over normen en waarden in het leven, de islam zal altijd de bepalende factor zijn. Een individuele moslim heeft niet het recht zélf de leefregels van de Koran te interpreteren en moet het al helemaal niet wagen de overheid tegen te spreken. Want het tegenspreken van de overheid, de leider van het land volgens de Koran, betekent dat je indirect kritiek levert op de Islam. Denk weer even aan het debat bij Pauw en Witteman. De westerse denkers probeerden met man en macht een mening over de steniging bij Ruhlessin los te maken, maar hij liet zich hier niet over uit. Hij vond dat zijn privé mening er niet toe deed.

De confrontatie

Maar wat gebeurt er nu als westerse denkers en orthodoxe moslims met elkaar in discussie treden?

Westerse denkers kunnen samen goed discussiëren. Alles mag gezegd worden, zolang het maar rationeel is en niet persoonlijk, want dat past niet in de gedragscode van een westerse discussie. Een persoonlijke aanval wordt gezien als de grootste belediging die men in een discussie jegens een ander kan maken. En toch is dat nu juist wat er gebeurt wanneer een orthodoxe moslim zijn standpunt duidelijk probeert te maken aan de hand van de Koran.

Timo Kortebroek

Doordat orthodoxe moslims in een discussie verwijzen naar de Koran zal deze ter discussie komen te staan. Immers, de westerse denker zal argumenten bedenken die tegen de Koran in gaan. Dat de moslims vervolgens de tegenargumenten van de westerse denker als een persoonlijke aanval ervaren, is niet verwonderlijk: hun religie is een belangrijk, zo niet het belangrijkste, aspect van hun leven.

Het lijkt nu alsof de westers denkenden hiermee hun eigen belangrijkste gedragscode voor het voeren van een discussie overtreden. Maar dit doen ze niet bewust. Westers denkenden ervaren een politiek getinte discussie niet zozeer als persoonlijk in tegenstelling tot orthodoxe moslims. Zij kunnen zich over het algemeen opwinden over een kwestie en deze vervolgens weer naast zich neerleggen en doorgaan met de dagelijkse bezigheden. Orthodoxe moslims kunnen dit vaak niet. Zij voelen zullen na een dergelijke discussie beledigd de discussietafel verlaten. De afstand die westers denkenden tussen het persoonlijke en het politieke kunnen creëren is voor moslims niet weggelegd.

De oplossing

Die heb ik niet.

En stel dat ik die wel zou hebben, dan zullen we misschien tot een betere discussie of dialoog kunnen komen, maar niet tot overeenstemming. De normen, waarden en rechtvaardigheidsgronden die de Koran voorschrijft zijn niet dezelfde als die in de westerse wereld gelden. Steniging van een vrouw die buitenechtelijke gemeenschap heeft gehad, zullen wij nooit goedkeuren. Orthodoxe moslims zullen het gebruik van voorbehoedsmiddelen blijven afkeuren.

Om in ieder geval tot een beter begrip van elkaars standpunten te komen is de belangrijkste boodschap dat beide partijen in moeten zien dat er langs elkaar heen gepraat wordt. Beide hanteren andere uitgangspunten. Wij moeten begrijpen dat orthodoxe moslims politiek en religie vaak niet van elkaar los kunnen zien. Daarnaast moeten we inzien dat veel punten die wij zakelijk bekijken, voor hen persoonlijk zijn. Voor de moslims zou het goed zijn als zij dit

Timo Kortenbroek

vice versa over de westerse wereld inzien. Een mogelijk gevolg zou kunnen zijn dat zij zich minder snel in hun eer aangetast zullen voelen omdat ze zich beseffen dat argumenten niet persoonlijk bedoeld zijn.

Westers denken is een -logie: objectief zoekend naar de waarheid, een uitleg en een mening.⁵ Moslims zijn een -isme: subjectief zoeken naar verantwoording en rechtvaardiging in reeds vaststaande uitgangspunten, in het geval van de moslims de Koran. Begrip hiervoor zou in ieder geval zorgen voor meer duidelijkheid omtrent het onbegrip dat er tussen de partijen bestaat. ■

¹ Orthodoxe moslims zijn de gelovigen die zich aan de strikte lezing van de Koran houden. Ik gebruik liever de term 'orthodox' wat betekend 'streng in de geloofsleer; streng-gelovig; rechtzinnig. In de media worden orthodoxe moslims vaak 'extremisten' genoemd, maar dit heeft meteen een negatieve connotatie. Wanneer we praten over christenen of joden die een strikte lezing van de Bijbel dan wel de Thora aanhangen, worden deze ook geen 'christen extremisten' of 'extremistische joden' genoemd. Dit geeft ook aan dat in het Westen over het algemeen bij voorbaat al een afwijzende houding bestaat tegenover de Islam.

² Om onder mijn definitie van 'westerse denker' te vallen, moet men in ieder geval als individu rationeel na kunnen denken en een mening kunnen vormen. Individuele ontwikkeling is een belangrijke waarde in de Westerse maatschappij. Westerse denkers hebben (meestal) een seculier uitgangspunt: onderscheid tussen religie en politiek.

³ In principe is dit perspectief te generaliseren naar alle religies waarbij een zeer strikte lezing van een heilig schrift aan de orde is. Of in andere woorden: waarbij aanhangers zich tot 'extreem streng gelovingen' kunnen ontwikkelen. De praktijk

is nu toch iets anders aangezien strikte lezingen bij andere religies dan de Islam door een minder groot deel van de gelovigen aangehangen worden. Vele aanhangers van bijvoorbeeld het joden- en christendom erkennen dat hun heilige boeken veel beeldspraak bevatten en hierdoor enige interpretatievrijheid voor het individu ontstaat. Daarnaast hebben het en joden- en christendom de (westerse) Verlichting meegemaakt en overleefd. Zij hebben blijkbaar de souplesse ontwikkeld die nodig is om om te gaan met maatschappelijke kritiek en het mogelijk maakt om deel te nemen aan een debat met denkers die hun argumenten niet baseren op de Bijbel of Thora, maar op de ratio.

⁴ De Koran is vooral ingewikkeld vanwege het poëtische taalgebruik. De Koran is opgebouwd uit verzen. De moraal hiervan wordt in beeldspraak uitgelegd aan de hand van alledaagse situaties van duizenden jaren geleden. Voor de volledigheid: zelf kan ik de Koran niet lezen, maar ik denk dat 'De Koran', een vertaling - of wellicht interpretatie?- van de Koran door Kader Abdolah een vrij goed beeld geeft van het heilige boek.

⁵ 'Logos' is ook het Griekse woord voor 'ratio'.

Door Claudia Bouteligier

In gesprek met

Mr. Leo Bouteligier

Stafhouder van de Orde van
Advocaten te Antwerpen

Kernfunctie van de Orde is zorg voor de kwaliteit van advocatendiensten en advocaten zijn verplicht zich in te schrijven in hetzelfde arrondissement waarin het kantoor is gevestigd.

Van 1 september 2008 tot 31 augustus 2010 was mr. Leo Bouteligier Stafhouder van de Orde van Advocaten te Antwerpen. Op de dag van het interview - een zonnige middag in juni - liggen nog twee maanden in het verschiep waarin hij het ambt zal vervullen, ten tijde van het verschijnen van deze NOVUM is dhr. Bouteligier net een maand Stafhouder-af.

Hij is in Den Haag voor het jaarlijkse dekenconcert van de Haagse Orde van Advocaten. Ondanks zijn drukke schema maakt hij tijd voor een Bourgondische lunch en we spreken af op het terras van een Franse bistro met uitzicht op de Hofvijver, waar we onder het genot van een goed glas wijn terugkijken op twee jaar Stafhouderschap.

Dhr. Bouteligier is 37 jaar advocaat. Op de vraag waarom hij koos voor de specialisatie Verzekeringen- en Handelsrecht antwoordt hij lachend: 'Gemakkelijke clientèle. Ik ben wel kort van stof, dus langdurige gesprekken met personencliëntèle staat me zo niet aan. In dit vak heb je veel met verzekeraars te maken en die zijn heel erg kort'.

Dat klinkt als een efficiënte gang van zaken. Maar kort van stof zou hij gedurende dit interview niet zijn en diverse aspecten van advocatuur in de praktijk passeren de revue. We praten natuurlijk over de Orde en het ambt van Stafhouder, maar ook over deontologie¹, rechtvaardigheid, letselschade en de rol van het slachtoffer.

Eerst een korte uitleg over de Orde en de rol van de Stafhouder. Het systeem in België is qua organisatiestructuur en opzet grotendeels hetzelfde met het Nederlandse; alle advocaten uit een gerechtelijk arrondissement maken deel uit van de Orde van Advocaten, kortweg Balie genoemd. Kernfunctie van de Orde is zorg voor de kwaliteit van advocatendiensten en advocaten zijn verplicht zich in te schrijven in hetzelfde arrondissement waarin het kantoor is gevestigd. Zo zijn er in België onder andere de Ordes van Antwerpen en Gent, in Nederland de Ordes van Amsterdam en Den Haag.

De Raad van de Orde is het bestuursorgaan en wordt voorgezeten door de Stafhouder. In Antwerpen telt deze zestien gekozen leden. De Raad beslist over het toelaten of weigeren van advocaten of stagiairs die hun beroep in het arrondissement wensen uit te oefenen, zij worden wel of niet opgenomen op het 'tableau' of op de lijst van de stagiairs. De Raad organiseert stages, stelt reglementen op en waakt over de grondbeginselen van het beroep. Ze organiseert ook het Bureau voor Juridische Bijstand dat geheel of gedeeltelijk kosteloos (ofwel: *Pro Deo*) rechtshulp verleent aan minderbedeelden. Tot slot organiseert de Raad van de Orde

diverse diensten voor advocaten zoals een bibliotheek met documentatiedienst.

Het Stafhouderschap: ambt en traditie

'Stafhouder' is overigens een echt Vlaamse term. In Nederland wordt de voorzitter van een lokale Orde aangeduid als 'Plaatselijk Deken', de voorzitter van de Nederlandse Orde 'Algemeen Deken'. Het hoofd van de Orde van Vlaamse Balies is de 'Voorzitter'.

Enfin, we laten de terminologie voor wat deze is, wat zijn nu precies de taken van de Stafhouder?

De Stafhouder is het hoofd van de Orde en staat in voor het dagelijks bestuur, neemt initiatieven om de beroepsbelangen te verdedigen en de reglementering op punt te stellen. Hij vertegenwoordigt de Orde in contacten met de magistratuur, de overheid en andere Ordes in binnen- en buitenland. De Stafhouder bemiddelt in geschillen tussen advocaten onderling, tussen cliënten en advocaten en tussen rechtbanken en advocaten. Hij onderzoekt eventuele klachten tegen advocaten. Niet te vergeten is de Stafhouder ook *manager* van het administratieve personeel.

Dhr. Bouteligier legt de procedures uit aangaande de benoeming en zittingsduur.

'Er is geen maximale termijn voor de Stafhouder, deze wordt telkens voor één jaar gekozen en het is gebruik dat hij herkozen wordt voor het tweede jaar. Het is dan tevens gebruik dat hij niet wordt voorgedragen voor het derde jaar. Bij de verkiezingen afgelopen juni werd de Vicestafhouder voorgedragen, die dan normalerwijze Stafhouder wordt. Theoretisch gezien kan er wel een andere kandidaat meedoen, het is geen vereiste dat men Vice-stafhouder moet zijn geweest'.

De benoeming en verkiezing verloopt dus grotendeels volgens traditionele praktijk. Zelf voegde dhr. Bouteligier zich na twee jaar Vicestafhouderschap eveneens in de traditie en werd hij voorgedragen als kandidaat-Stafhouder. Hoewel de tweejarige termijn is verlopen houden zijn bezigheden niet op en blijft hij nog twee jaar in de Raad als gewezen Stafhouder.

Het Stafhouderschap is een veelomvattende functie, en dhr. Bouteligier vervulde daarnaast waar mogelijk ook zijn werkzaamheden als advocaat. Hij omschrijft de afgelopen twee jaar als een verrijkende, maar ook intensieve ervaring.

'Iedere dag om zes uur opstaan en voor zeven uur ben ik op mijn eigen kantoor. Rond negen uur ga ik naar het kabinet van de Stafhouder, waar het van dag tot dag afhangt hoe lang ik op kantoor ben, in verband met lunches en vergaderingen. Soms zijn er 's avonds vergaderingen of diners. Mijn prioriteit is het Stafhouderschap, maar ik probeer dat wel te combineren met mijn eigen kantoor. Het zijn lange dagen, gemiddeld ben ik zo rond

Naarmate een zaak belangrijker wordt en er meer geld in zit gebeurt het wel dat ook advocaten de neiging hebben van de regels af te gaan.

De tussenmassa van degenen die rijk genoeg zijn maar nog niet arm genoeg om inderdaad te genieten van de rechter, eigenlijk slachtoffer zijn van een soms nogal ongebreidelde procedure van degenen die wel genieten van de procedure Pro Deo.

zeven uur 's avonds thuis. Wat verschilt met dekens in Nederland is dat zij volledig breken met kantoor, de volledige functie van Stafhouder opnemen en dan praktisch geen zaken meer doen. In België hebben we nog wel de combinatie, percentageel gezien komt dit ongeveer neer op 75% Stafhouderschap en 25% werkzaamheden als advocaat binnen het eigen kantoor, minstens voor het contact met de cliënten.

In de afgelopen twee jaar zijn er flink wat zaken veranderd de Orde. Op de vraag op welke veranderingen hij het meest trots is, denkt hij even na en stipt twee onderwerpen aan die voor hem van groot belang zijn.

‘Trots? Allereerst omdat ik getracht heb de deontologie beter te laten naleven, ik word geacht een tamelijk strenge Stafhouder te zijn. Ik vind dat advocaten zich meer en beter aan de deontologie moeten houden dan dat die losgelaten wordt. Het belang van de zaak staat omgekeerd evenredig tot het naleven van de regels van deontologie. Naarmate een zaak belangrijker wordt en er meer geld in zit gebeurt het wel dat ook advocaten de neiging hebben van de regels af te gaan. De oorzaak daarvan zit in de concurrentie. In Antwerpen zijn er zo'n 1.750 advocaten en door de crisis zijn er alleszins minder zaken, dus men moet tegenwoordig vechten voor zaken. Van tijd tot tijd vergeet men dan de regels van de deontologie.’

‘Ten tweede de reorganisatie van het Bureau voor Juridische Bijstand. Iedere balie organiseert dat op zichzelf met behulp van vergoeding van de Staat. We hebben ten opzichte van de Staat een garantieverplichting en dienen te zorgen dat de kwaliteit wordt gegarandeerd. Deze kwaliteitscontrole is zeer moeilijk en daarom werken we nu met zeven secties, zoals de secties Strafrecht en Familierecht, bemand door een sectiehoofd die de controle op zich neemt. Per sectie worden opleidingen gegeven van vijf punten. Net als in Nederland hebben wij ook het verplicht systeem van permanente bijscholing en vorming van totaal zestien punten (in Nederland zijn dit twintig punten), wat overeenkomt met zestien uur. Op die wijze proberen we de kwaliteit naar boven te brengen. Het feit dat stagairs in principe verplicht zijn alle zaken aan te nemen is ook nu veranderd omdat je een cliënt niet kunt opzadelen met iemand die er niets van kent. Dat punt is erg belangrijk. Maar het Vreemdelingenrecht is een verplicht vak.’

Ik vraag hem of het verplichten van Vreemdelingenrecht een politieke keuze is.

‘Dat is een praktische keuze en geen politieke, omdat er een dermate groot aantal zaken zijn, met als gevolg dat men het in de opleiding verplicht maakt in het systeem, en het sinds dit jaar ook een verplicht vak is.’

Het vertegenwoordigen van de Orde heeft hij altijd als een belangrijk onderdeel beschouwd.

‘Hetgeen wat ik erg belangrijk vind is de representatie in het buitenland bij andere balies, Zeker in België is het belangrijk ook om de Franstalige balies te bezoeken omdat wij sinds tien jaar een splitsing hebben. De Nationale Orde is toen opgedoekt en er is een Franstalige Orde (OBFG, *Ordre des Barreaux Francophones* &

Germanophone de Belgique) en een Nederlandstalige Orde (*de Orde van Vlaamse Balies*). “Germanophone”, omdat er inderdaad nog een stuk Duitstalige gemeenschap bestaat.

Representatie doet Antwerpen nogal veel, wij zijn o.m. lid van de *Federatie van Europese Balies* en van de *International Bar Association*. Wij menen dat we ons moeten manifesteren in het buitenland, om Antwerpen op de kaart te zetten. Dat is niet onbelangrijk omdat wij toch ook een grote haven hebben, voegt hij lachend toe.

Serius vervolgt hij: ‘De advocatuur wordt ook internationaler en op die congressen zie je duidelijk verschil tussen het Angelsaksische en het continentale recht. Bijvoorbeeld dat het Angelsaksisch recht waar het de deontologie betreft niet wordt gedomineerd door de advocatuur, maar door de wetten, de impact van de wetgever is daar veel groter dan in België. Nederland hangt daar een beetje tussenin tegenwoordig, daar zijn een aantal Ministers van Justitie bezig geweest met wijzigingen van de Advocatenwet waar toch een impact of tamelijk politieke sturing is. Wij proberen ons daartegen te verzetten, in die zin dat wij vinden dat advocaten baas moeten blijven in eigen huis, vooral voor de principes van onafhankelijkheid, beroepsgeheim en verschoningsrecht. In het belang van de cliënt, je behartigt eigenlijk eenzijdig het belang van de cliënt. Er zijn discussies in Nederland met aan de andere kant het maatschappelijk belang, als uitvloeisel van een grotere aandacht voor het belang van het slachtoffer.’²

Beroepsethiek en de rol van de Orde

De kernfunctie van de Orde om de kwaliteit te waarborgen van advocatendiensten, impliceert eveneens de taak voor het bewaken van de regels van deontologie. Welke mogelijkheden heeft de Orde om advocaten te berispen wanneer zij over de scheef gaan en wat doet deze wanneer cliënten contact opnemen met een klacht?

‘De Orde speelt daar nu een minder grote rol in. Tot een jaar of vijf, zes geleden hadden we een systeem dat de Raad een rechtsprekend tuchtorgaan was. Dat is afgeschaft, wij zijn overgestapt naar het Nederlandse systeem waarbij het onderzoek door de Stafhouder gebeurt en het dossier vervolgens wordt toevertrouwd aan de tuchtraad, waar geen magistraat bij zit.

De Stafhouder is degene die beslist wat men met het resultaat van het onderzoek doet. Die kan beslissen er niks mee te doen, en nog, wat vroeger ook kon een soort vaderlijke vermaning, een kleine reprimande geven, maar hij kan het ook laten toelichten (het verzamelen van bewijsstukken of het horen van getuigen, red.) om het door te sturen naar de tuchtraad. We hebben ook de mogelijkheid dat de klagende partij rechtstreeks bij de voorzitter van de tuchtraad kan komen als de Stafhouder niets doet.

Als men bij de tuchtraad in beroep gaat, dan heb je het systeem dat de tuchtraad wordt voorgezeten door de eerste voorzitter van het Hof van Beroep van Antwerpen, Gent of Brussel. De Stafhouder kan ook bewarende maatregelen nemen of een paleisverbod uitspreken, wat in essentie alleen belang heeft als het iemand is die veel op de rechtbank komt. Een andere maatregel is toezicht op de derdenrekening (Stichting Derdengelden, red.), dat wil zeggen de afgescheiden rekening van de advocaten met gelden bestemd voor

Recht is een algemeen principe, het is niet altijd rechtvaardig, maar men moet uiteindelijk het belang van de cliënt altijd verdedigen binnen de normen. Het gaat niet om een rechtvaardig oordeel, maar een oordeel naar recht.

derden of cliënten. Dat kan theoretisch ver gaan, maar praktisch gebeurt dat niet.

Het meest schrijnende geval - hoewel deze buiten de deontologie staat - wat dhr. Bouteligier meemaakte was een advocaat die in verband met mensenhandel voor acht jaar gevangenisstraf is veroordeeld.

Rechtvaardigheid en het belang van de cliënt

Van Stripriaan Luiscius deed in 1930 de beroemde uitspraak: *'Het recht te doen zegevieren is het vak van den advocaat'*. De vraag rijst in hoeverre de advocaat dienaar is van rechtvaardigheid.

Een advocaat heeft in eerste instantie de belangen van zijn of haar cliënt te behartigen, maar advocaten dienen ook het recht. Het recht geeft echter geen kant en klare handleiding hoe te handelen als een zorgvuldig advocaat, en de commercialisering van de rechtspraktijk kan gezien worden als een belangrijke drijfveer om her en der 'tussen de regels door te lezen'.

Er zijn voorbeelden van rechtsmisbruik die niet wettelijk verboden zijn en - hoewel uitzonderlijk - gebeuren. Een voorbeeld waar rechtvaardigheid lijnrecht tegenover het belang van de cliënt staat: een particuliere cliënt procedeert tegen een bank en beide partijen weten dat de cliënt gelijk heeft. De bank moet betalen, maar berekent dat het goedkoper is de cliënt procedureel dood te laten lopen. Deze laatste moet zelf de kosten van rechtsbijstand betalen, en de bank is hiervan op de hoogte.³

Dhr. Bouteligier luistert aandachtig. Volgens hem is dit gegeven voorbeeld in België niet mogelijk gezien het systeem van de Bureaus voor Juridische Bijstand.

'Uiteindelijk volgens normale omstandigheden zou iedereen de beste, of beter gezegd *gelijkwaardige* advocaat moeten krijgen, dat is normalerwijze in ons systeem van de juridische bijstand wel het geval. Je schept daar een vrije keuze. De kosten die je in dat systeem hebt voor de advocaat van het slachtoffer die procedeert tegen de bank, zijn minimaal. Dus het dood procederen kan niet in een dermate slachtoffer/bankrol zijn, dat kan wel tussen grotere mastodonten, Coca Cola versus Pepsi bijvoorbeeld.

Wij hebben eigenlijk het tegenovergestelde, vaststellingen van het feit dat de juridische bijstand tamelijk hoog opgetrokken is, dat de lonen opgetrokken zijn binnen dewelke je juridische bijstand kunt krijgen met als gevolg dat de tussenmassa van degenen die rijk genoeg zijn maar nog niet arm genoeg om inderdaad te genieten van de rechter, eigenlijk slachtoffer zijn van een soms nogal ongebreidelde procedure van degenen die wel genieten van de procedure *Pro Deo*. Waarbij de rechtsplegingvergoeding, de vergoeding die de verliezende partij dient te betalen, in België zeer hoog is opgetrokken. De *pro deo-aan* betaalt geen rechtsplegingvergoeding meer, maar de andere partij wel. Dus je komt daar tot enorme contrasten.

Deze financiële contrasten lijken dus zelf een rechtvaardigheidsprobleem op te roepen. Dhr. Bouteligier, zoals omschreven een Stafhouder die zeer hecht aan de regels van de deontologie, is

eveneens pragmatisch voor wat het rechtvaardigheidsprincipe aangaande de advocaat betreft.

'Het rechtvaardigheidsprincipe is geen principe in recht. Recht is een algemeen principe, het is niet altijd rechtvaardig, maar men moet uiteindelijk het belang van de cliënt altijd verdedigen binnen de normen. Het gaat niet om een rechtvaardig oordeel, maar een oordeel naar recht. Dat is niet hetzelfde.'

Het blijft echter belangrijk altijd de scheidslijnen nauwkeurig in de gaten te houden; 'Het belang van de cliënt is leidend, maar je moet wel opletten dat je als advocaat niet medeplichtig wordt, dan zijn de grenzen zeer dun. De eed die wij als advocaten in België afleggen is een heel discussieabele formulering dat wij ons niet verbinden om een zaak te verdedigen waarvan we weten dat ze niet rechtvaardig is, dat is de vraag van rechtvaardigheid.⁴ Maar het is ook de taak van een advocaat om eerst een oplossing te zoeken, het gaat deontologisch niet alleen om te procederen, ook om effectief te zorgen dat advocaten bemiddelaars zijn.'

Er zijn cliënten die hun zaak liever voor de rechtbank bepleiten, dan dat het in rokerige achterkamers wordt geschikt. Dhr. Bouteligier laat deze keuze in eerste instantie over aan de cliënt, maar de advocaat moet hier praktisch mee omgaan.

'Wegens het feit dat het verlies groter kan zijn dan de winst. Als je bijvoorbeeld tachtig procent kans hebt om een zaak te winnen, maar ook dat de tegenpartij failliet gaat en je het door de rechter toegewezen bedrag niet kunt laten uitvoeren, dan kun je achteraf wel zeggen 'we hebben gewonnen', maar we hebben niks. Dan moet je pragmatisch zijn en dit per casus bekijken.'

Letselschade en de rol van het slachtoffer

In zijn eigen praktijk als advocaat heeft dhr. Bouteligier veel te maken met letselschade, materieel en immaterieel. In Nederland heerste er lange tijd een maatschappelijk debat naar aanleiding van arresten over immateriële schade. Ziet hij in de toekomst een jurisdisering van slachtofferisme ontwikkelen of is de cultuur hier niet naar in de Lage Landen?

'De Amerikaanse toestanden. Ik denk niet dat het hier zal lukken. In België heeft men een tarifiering van letselschade, zoals tabellen waar voor bijvoorbeeld het overlijden van een kind een bepaald bedrag is vastgesteld. De rechtbanken zijn hier niet aan gebonden maar houden hier wel rekening mee, het is een richtlijn.'

In tegenstelling tot Nederland, waar het toekennen van immateriële schade als gevolg van het overlijden of ernstig gewond raken van een naaste pas sinds een jaar of tien mogelijk is - zie met name het Taxibus- arrest in 2001 - heeft dit in België altijd bestaan.

Rechters in Nederland zijn terughoudend bij het toekennen van affectie- of shockschade. De criteria voor toekenning hiervan zijn sterk genormeerd en men breidt deze vooralsnog niet uit.

'Bij ons zijn die in principe niet gelimiteerd. Een rechter zou theoretisch gezien Amerikaanse toestanden kunnen uitspreken, maar in de praktijk doet deze dat niet. De rechtspraak werkt hier corrigerend, dat is de basis van de tarieven die er bestaan. De rechtspraak bepaalt.'

In Nederland krijgt het slachtoffer langzaamaan een grotere rol, zoals het op 1 januari 2005 in werking getreden Wet Spreekrecht Slachtoffer laat zien. In België zien we eenzelfde tendens. Hoewel het slachtoffer altijd een grote rol heeft gespeeld, wordt deze ook steeds meer bij de zaak betrokken.

‘Dat spreekrecht is er bij ons altijd geweest. De combinatie van de overtreder samen met het slachtoffer heeft altijd bestaan. Vroeger was het gebruikelijk dat het slachtoffer niet pleitte over de strafmaat, maar dat is in de gewone procedure veranderd. Men vindt dat het leed niet alleen vergoed wordt door geldelijke vergoeding, maar het is ook een soort verwerking die men belangrijk vindt. De aandacht voor het slachtoffer is toegenomen, deze heeft ook meer rechten gekregen bij het strafonderzoek en de instaatstelling van het dossier, zij krijgen inzage in het kader van de procedure. Het slachtoffer wordt meer bij de zaak wordt betrokken, een overdacht voor het slachtoffer, dat heb je wel. Ik denk niet dat dit direct verbonden is aan hogere vergoedingen. Voorlopig nog niet althans.’

Maar niet enkel in bepaalde strafzaken heeft het slachtoffer recht van spreken.

‘Bij ons heeft men dat zelfs bij kleine aanrijdingen, het slachtoffer heeft hier ook inspraak in de procedure.’

In Nederland behelst de discussie rond het spreekrecht ook het aspect in hoeverre emotie wenselijk is in het proces. Bij schrijnende gevallen klinkt de roep vanuit de samenleving dat hier aandacht aan wordt besteed. Dit zou de rechtspraak kunnen beïnvloeden.

‘Ja, dat beïnvloedt wel, men moet onderscheid maken tussen enerzijds het vergoedend karakter en anderzijds het louterend karakter, maar ik heb wel de indruk dat aandacht voor het slachtoffer invloed heeft op straffen. Het leidt tot meer publiciteit in de kranten, daardoor komt het slachtoffer naar voren.’

Pleiten voor je cliënt via Facebook?

Sociale netwerken op internet zijn razend populair, onze generatie wordt niet voor niets de ‘netwerkgeneratie’ genoemd en vrijwel iedereen heeft wel een profiel op een site als Hyves of Facebook, advocaten niet uitgezonderd.

In een artikel in de Vlaamse krant *Het Nieuwsblad* van 23 mei 2009 waarschuwde dhr. Bouteligier dat het met deze netwerksites opletten geblazen is en dat spelen op Facebook slecht af kan lopen.⁵ In Groot-Brittannië leidde een manoeuvre op Facebook tot vrijlating van een verdachte. Zou men in België ook dergelijke catastrofes hebben meegemaakt?

‘Er was geen voorafgegaan feit wat aanleiding gaf tot dit interview met *Het Nieuwsblad*. Achteraf is dat wel gebeurd en is er in België een verwoede discussie ontstaan tussen een advocaat en een magistraat die oorspronkelijk vrienden waren op Facebook en die met betrekking tot een bepaalde zaak nu geen vrienden meer zijn omdat er via Facebook over de zaak is gecorrespondeerd. Dat is precies wat ik wilde zeggen.’ Lachend voegt hij eraan toe: ‘Hetgeen ik voorspeld heb is uitgekomen.’

Volgens dhr. Bouteligier heeft het geen zin om profielen of correspondentie op Facebook te controleren.

‘Dat zijn privé zaken, ik vind niet dat er een volledig verbod moet zijn. Dan zou je eigenlijk een volledig verbod moeten hebben op contacten tussen advocatuur en magistratuur want of men dat nu via Facebook doet, in een café, of op een terras’, zegt hij om zich heen wijzend, ‘Dan moet je dat ook verbieden. Facebook is slechts een van de vele instrumenten om dat te doen, maar het is moeilijk om in de hand te houden. Als je met een magistraat een pintje gaat

drinken op het terras dan wordt er weleens iets meer gezegd dan normaal zou mogen, maar dat zijn woorden. Wanneer dit niet wordt opgenomen, kan van het gehele gesprek niks naar buiten komen. Maar Facebook is geschreven, dat blijft controleerbaar’.

Een advies dus voor aankomende advocaten: houd werk en privé gescheiden. Wanneer je commentaar geeft op rechtszaken, kan dit tegen je gebruikt worden. ‘Een uitschuiver is vlug gemaakt.’⁶

Rust en tijd

Wat is zijn advies voor de toekomstige generatie advocaten? Volgens dhr. Bouteligier zijn rust en tijd de beste eigenschappen voor een advocaat.

‘Neem de rust en tijd voor zaken om deze fatsoenlijk te behandelen, omdat rust en tijd u de gelegenheid geeft alles te verwerken. Ik heb ook geschreven dat advocaten tegenwoordig beschouwd kunnen worden als telefonerende marktkramers, omdat ze van de ene naar de andere rechtbank lopen om overal nog hun zegje te kunnen doen. Om uw zaak op een fatsoenlijk manier te kunnen behandelen daar moet men over nadenken, de rust voor nemen. Er was iemand die juridische bijstand nodig had en mij vroeg: *Heeft u tijd voor mijn zaak?* Dat vind ik een schitterende benadering.’

Ik had moeten vragen of hij inderdaad nog tijd had voor deze zaak. Maar de recorder had de hele middag op volle toeren gedraaid, de desserts waren verorberd en de wijnglazen leeg. Dhr. Bouteligier ging terug naar het hotel om zich op te frissen voor de feestelijkheden van de Haagse Orde die dezelfde avond plaats zouden vinden. Één van zijn laatste representaties in Nederland als Stafhouder van de Antwerpse Orde van Advocaten. **N**

¹ De term ‘deontologie’ wordt in België in met name gehanteerd in de context van gedragsregels, in dit verband regels met betrekking tot de beroepsethiek van de advocaat. In Nederland verwijst deontologie vooral naar een stroming in de ethiek met Immanuel Kant als een der belangrijkste vertegenwoordigers, de zogenaamde plichtethiek.

² Zie voor een voorbeeld de discussie aangaande de toevoeging van de kernwaarde ‘de publieke verantwoordelijkheid voor de rechtsbedeling’ in de Nederlandse Advocatenwet. Moet de Orde vermaatschappelijken? http://www.advocatie.nl/page?1,3037/Actueel/marc_loth_de_orde_moet_serieus_gaan

³ Een voorbeeld uit: Hendrik Kaptein, *Kwade Zaken? De moraal van het juridische beroep*, Nijmegen: *Ars Aequi Libri*, 2006

⁴ Art. 429 *Gerechtigd Wetboek*: “Ik zweer getrouwheid aan de Koning, gehoorzaamheid aan de Grondwet en aan de wetten van het Belgische volk, dat ik niet zal afwijken van de eerbied aan het gerecht en de openbare overheid verschuldigd, en geen zaak zal aanraden of verdedigen die ik naar eer en geweten niet geloof rechtvaardig te zijn.”

Dit gewetensbeginsel is in Nederland vastgelegd in artikel 3 van de Advocatenwet.

⁵ <http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=GHQ2AJHV0>

⁶ Aldus dhr. Bouteligier in bovenstaand artikel in *Het Nieuwsblad*.

MODEHUIS FARENCY

VOOR AL UW MAATKLEDING

FAROEK NIZAMOEDDIN
KONINGSTRAAT 56
'S GRAVENHAGE

☎ 070 380 70 56
06 4175 97 69

INFO@FARENCY.NL

WWW.FARENCY.NL

By Ken Setiawan, Laure d'Hondt and Adriaan Bedner

In gesprek met

Prof. Harjono

Judge of the Indonesian
Constitutional Court

Following the 1998 resignation of President Suharto, Indonesia experienced many political and legal reforms. Amongst them were four amendments of the Constitution (1998-2002), of which the third saw provisions put in place for the establishment of the Constitutional Court (*Mahkamah Konstitusi*). The Court began operating in 2003 and since has attracted considerable attention, both within and outside Indonesia, for example with its decisions on the anti-pornography law and polygamy in the marriage law. On the 20th of May, one of the Court's judges, Prof. Harjono, visited the Van Vollenhoven Institute at the Leiden Law School, which gave us the opportunity to interview him about the functioning and effectiveness of the Court.

Q: In March this year the Constitutional Court upheld the Anti-Pornography Law. This law was criticized because it would target cultural and traditional performances, threaten the freedom of expression and discriminate against women. The law forbids pictures, photo's writings and other communication with a salacious content and some fear that for example the 'penis-gourd' wearers of West Papua will be affected. The Court received a lot of criticism and attention for its decision to uphold the law. What do you think of the public response so far to controversial cases decided by the Constitutional Court?

A: Many people believe that all the Government does is bad, and they hope that the Court will take action against the Government. In the case of the Anti-Pornography Law the Court ruled (with one dissenting opinion) that the Law is valid, but we made an adjustment to it: we ruled that cultural expressions cannot be seen as a violation of the Law. Indonesia is a diverse society, and when a way of dressing is part of a culture, that cannot be regarded as a violation of the law. Otherwise some ethnic groups, such as the Papua, could be considered to have violated the law by the way they dress. We made this decision by considering the provisions in the Constitution, which protect ethnic groups.

Q: In 2007, a subject matter brought to the court concerned the restrictions to polygamy in the Marriage Law, and whether these restrictions are a violation of the freedom of religion. In the considerations of the Court, significant weight was attached to experts' interpretations of Islamic sources (Quran, Sunna and Fiqh). To what extent can the Court decide what the right interpretation of Islamic law is?

A: In this particular case, we have looked at interpretations of Islamic law because the Marriage Law explicitly refers to religious law. Therefore, that element could not be overlooked.

Q: What legal sources does the Court use in its considerations and judgements? What is the role of international law; is its application restricted to those treaties ratified by Indonesia?

A: We are not restricted in any way, and we use whatever sources we need for comparisons. This would include treaties that Indonesia has not ratified yet. We also often use judgments from other constitutional courts, in fact, when we just started operating; this is where we obtained a lot of information from. Also, the Court may summon any other organisation, for instance in cases relating to human rights, we may ask the Indonesian Human Rights Commission for their opinion.

Q: Do you think that the procedure for selecting the Constitutional Court judges works well?

A: We have nine judges; three of whom are elected by Parliament, three by the Supreme Court and another three by the President. As

such, the judges are not tied to one institution. In the early days, there was little discussion on who would become a judge. However, after five years people realised that the Court had become powerful, and it became important who would be appointed.

The choice for a judge is a political one, but this does not need to affect the independence of the judges. The President, for instance, does not always propose people from his own party. That a President elects judges is also not new - look at the United States. I also don't believe that the personal background of the judges influences their decisions either.

Q: Is the five-year term for judges sufficient to guarantee their independence?

A: During the first term (2003-2008) there was little discussion about the duration of the term. The Court was set up in a hurry, so there was not much attention paid to how long the term should be. The President is also appointed for five years, so it seemed logical to apply this for Constitutional Court judges too. However, at present there are increasing calls to extend the term, perhaps to ten years, with a maximum of two subsequent terms.

Q: Are you in favour of such an extension?

A: No, it is a difficult job to do, and a limited term also protects judges.

Q: Have there, to your knowledge, ever been any attempts by the government, or individual government officials, to influence the outcome of a case?

A: Certainly there are attempts. My friends in Parliament, for instance, will send me text messages, and pressure is also exerted through the media. However, to be independent is a decision, which lies in the hands of the judges themselves.

Q: What do you conceive as the most serious problem for the independence of the Constitutional Court?

A: Since Reformasi [Reformation after the fall of President Soeharto in 1998], Indonesia has not been dominated by one political party, and there are many powerful interest groups. This often makes judges insecure. However, I feel free in my work and making my decisions. The Court has also received support from the President, who has stated he will accept decisions of the Court. I believe that as long as open discussions with the judges are possible, the independence of the Court is protected.

Q: The new Chairman of the Constitutional Court, Mohammad Mahfud MD, has quite a public, and open performance. Do you think his public performance differs much from that of the previous Chairman, Jimly Asshidigie?

A: Both have taken on similar public profiles. I think they are too open, it can be dangerous if judges, especially the Chairperson, take on high public profiles.

Q: To what extent is popularity with specific groups within society, as well as the wider public, important for the Constitutional Court?

A: I do not think popularity is important for the judges. Personally, I prefer not to become too popular and work in a quiet way. Of course we need legitimacy, but some decisions are not popular at all. However, our decision is our decision.

Q: On several occasions, judges have issued dissenting opinions. Do these undermine the legitimacy of the Constitutional Court?

I don't think so. Before the establishment of the Court, there were no other courts available in which judges could issue a dissenting opinion. It is good that judges do not always agree with each other. Every judge is responsible for his or her decision and by making it public they can be held accountable. However, there has been some discussion regarding the ratio in deciding a case, for instance whether the ratio of 5 judges against 4 (which happened at least once, in the counter terrorism case) should be replaced by at least 6 against 3.

Q: Does the Constitutional Court attempt to guide judges in other courts in interpreting certain legal articles?

A: It is the duty of all judges to be aware of the decisions made by the Constitutional Court. And we send copies of our decisions to the Supreme Court. However, this does not necessarily mean that all judges are aware of decisions made by the Constitutional Court. Precedent hardly works in Indonesia; it is not part of its legal culture.

Q: To what extent are the decisions of the Constitutional Court implemented?

A: When the Court rules that a law is unconstitutional, then it cannot be applied anymore. However, it is often difficult to spread decisions of the Court to other courts and government agencies, as the Constitutional Court has no supporting bodies to do so. This is particularly true for remote areas. We try to spread our decisions through the media and the internet. **N**

Mr. Harjono, Dr SH MCL, received his Bachelor in Law at Airlangga University in Surabaya and completed his Master in Comparative Law at Southern Methodist University in Dallas, Texas. In 1994 he received his doctor's title at Airlangga University. Before Mr Harjono became a judge at the Constitutional Court in 2003, he fulfilled many different positions; he was a teacher at several universities in Indonesia, the dean of the Faculty of Law of the University in Madura, and a member of the National Consortium of Law Reform. For the period of 1999-2004 Mr. Harjono was member of the Indonesian People's Consultative Assembly that discussed the four amendments of the 1945 Constitution.

ArsAequi

- ▶ Juridisch maandblad
- ▶ Juridische boeken
- ▶ Gratis voor studenten
- ▶ Betaalbare kwaliteit
- ▶ Artikelen
- ▶ Bestellen via de nieuwe webshop
- ▶ Annotaties
- ▶ Nieuwe wetgeving
- ▶ www.arsaequi.nl

ArsAequi maakt kennis,
aangenaam.

Keuzevak Telecommunicatierecht (5 EC)

Periode: 26 oktober 2010 - 23 December

Docenten

mr. B.A.M. van Aarnhem, mr. P.C. Knol, mr. J.A. Tempelman
en mr. G.J. Zwenne.

Het keuzevak

De telecommunicatiemarkt heeft zich de laatste twee decennia enorm ontwikkeld van een monopolistische tot een concurrerende markt. Het telecommunicatierecht is een belangrijk instrument gebleken om deze overgang te bewerkstelligen en waar nodig bij te sturen. De toezichthouder haalt met grote regelmaat de krant met besluiten die keer op keer weerstand oproepen bij ofwel de gevestigde, ofwel de nieuwe marktpartijen. De ontwikkelingen rondom internet en mobiele telefonie, maar ook de steeds verder gaande convergentie met televisie roepen ook telkens nieuwe vragen op. Bestaande communicatiediensten worden nu steeds meer vervangen door nieuwe, zoals "chatten", internettelefonie en IPTV.

Telecommunicatierecht bevindt zich op het snijvlak van recht, techniek en beleid. Het is steeds meer een instrument, in handen van de overheid, toezichthouders en marktpartijen, waarmee economische belangen worden behartigd. In het keuzevak wordt een overzicht gegeven van de basisbeginselen van het telecommunicatierecht, tegen de achtergrond van de actuele ontwikkelingen.

Data en inschrijving

Het keuzevak wordt gegeven in de vorm van vijf hoorcolleges en twee werkgroepen elk van 3 uur. Het eerste hoorcollege vindt plaats op 26 oktober a.s. Meer informatie over het vak is te vinden op de blackboardomgeving van Telecommunicatierecht.

Aanmelding kan alleen via uSis.

Voor vragen

Secretariaat eLaw@Leiden, Centrum voor Recht in de Informatie- maatschappij
Kamerlingh Onnes Gebouw
Steenshuur 25, kamer B3.28, tel.
071-5277 8838
Internet: elaw.leiden.edu
E-mail: eLaw@leidenuniv.nl

Keuzevak Cyberspace & Cyberlaw (5 EC)

Hoe beschermt Hyves de privacy van haar gebruikers?

Is de Pirate Bay aansprakelijk voor auteursrechtinbreuken van haar gebruikers?

Hoe reguleert de OV-chipkaart het reizigersgedrag?

Deze en andere vragen komen aan de orde in het keuzevak Cyberspace & Cyberlaw, dat gaat over de regulering van informatie- en communicatie technologie (ICT). Meer specifiek zal binnen dit vak worden ingegaan op de samenwerking tussen technologie, recht en maatschappij. Doel van het vak is de juridische deelnemer toe te rusten voor de interdisciplinaire dialoog tussen juristen, beleidsmakers en ICT-ontwerpers die noodzakelijk is om de informatie-maatschappij juridisch op orde te brengen en te houden. Met de kennis opgedaan tijdens deze cursus moet de student in staat zijn om de ontwikkeling van ICT diensten en toepassingen juridisch te duiden en kan de student normatieve uitspraken doen over de (technische) inrichting van een bepaalde ICT dienst of toepassing.

Data en inschrijving

Het keuzevak bestaat uit vijf hoorcolleges en vijf werkcolleges. De colleges vinden plaats op dinsdag van 15:00 - 17:00 uur van 26 oktober november tot en met 7 december (m.u.v. 16 en 23 november) en op donderdag van 15:00 - 17:00 uur van 28 oktober tot en met 9 december (m.u.v. 18 en 25 november). Inschrijving is alleen mogelijk via uSis.

Meer informatie

mr. dr. Bart Schermer: b.w.schermer@law.leidenuniv.nl of met het secretariaat van eLaw@Leiden, Centrum voor Recht in de Informatie- maatschappij
Steenshuur 25, kamer B3.28,
071-5277 8838.

Zelf redacteur worden?

Heb jij een mening over wat er op de faculteit gebeurt? Vind jij het leuk om een verdiepend stuk te schrijven over alle mogelijke onderwerpen? Kun jij cartoons tekenen of vind je het gewoon leuk om zo nu en dan een interview af te nemen? Stuur dan een sollicitatie naar novum@law.leidenuniv.nl, dan nemen wij zo spoedig mogelijk contact met je op.

Nuffic invites international students

13 November - Day of the International Student in The Hague

Nuffic has once again hired the World Forum for the Day of the International Student (DIS). The event will take place on Saturday 13 November. The World Forum, one of the Netherlands' largest and best-known venues, will undoubtedly be packed as thousands of students are expected to participate, just like in previous years.

Nuffic, the Netherlands organization for international cooperation in higher education, organizes this event every year as an expression of gratitude for the fact that so many young international talents have chosen to study in the Netherlands rather than in another country.

As in previous years, the programme is a good mix of education and fun. In the morning students can visit a few famous landmarks in The Hague at a reduced entrance fee. The excursions include the miniature city Madurodam and the Royal Picture Gallery Mauritshuis, with works of (among others) Johannes Vermeer. In the afternoon there are many useful workshops about building a career, either at home or in the Netherlands, as well as presentations and cultural activities. Students will also find stands of Dutch alumni associations: more and more of these associations are being set up by former students in various countries. The day will be closed off with diner and a party.

Experience has shown that many DIS participants meet friends and fellow students from their home country who follow a course elsewhere in the Netherlands, which is always a nice surprise.

Interested to read more? Want to join? Go to the international office or coordinator at your institution or check www.dis2010.nl

For more information and enquiries, please contact: Han van der Horst, Nuffic Public Information Services Department. 070-4716111, Horst@nuffic.nl

Interstedelijke Criminologie Dag

Denk jij dat iedere allochtoon een crimineel is? Of denk jij direct dat elke verdachte in het programma van Peter R. de vries schuldig is? Dit zou best eens door de media kunnen komen. De media zijn onmisbaar en overal, ze brengen ons het nieuws van de hele wereld, maar tegelijkertijd beïnvloeden ze in grote mate ons denken en doen. Daarom is het thema van de Interstedelijke Criminologie Dag 2010: MEDIA EN CRIMINALITEIT. Sprekers zijn onder andere medewerker van het WODC Barbara van Gestel, dr. Martina Althoff en politicus Fred Teeven. Voor meer info check regelmatig www.icdag.nl en www.codeleiden.nl.

Dus wil jij alles weten over de wisselwerking tussen media en criminaliteit, zet dan vrijdag 26 november 2010 in je agenda, en mis het niet!

Lezing

Op dinsdag 5 oktober 2010 organiseert het strafrechtelijk dispuut Studiekring Over Strafrecht (SOS) een lezing. Deze zal verzorgd worden door dr. H.J.R. Kaptein. Het thema luidt De derde partij: vergelding als vergoeding en heeft zowel raakvlakken met het strafrecht als met de filosofie. De lezing zal om 17.30 uur beginnen en vindt plaats in zaal B041 van het Kamerlingh Onnes Gebouw.

Dr. H.J.R. Kaptein is na zijn studie (rechts)filosofie gepromoveerd op het proefschrift Ethiek tussen twijfel en theorie. Eerder doceerde hij aan de Universiteiten van Nijmegen en Amsterdam. Sinds 2006 is hij als universitair hoofddocent werkzaam bij de afdeling Encyclopedie en Filosofie van het recht voor het vakgebied rechtsfilosofie. Zijn expertise heeft in het bijzonder betrekking op: beroepsethiek voor juristen, strafrechtstheorie en juridische argumentatie. Naast wetenschappelijk onderzoek houdt hij zich bezig met bestuurlijk en vrijwilligerswerk.

Ter afsluiting van de lezing vindt er een borrel plaats. De locatie van de borrel zal nader bekend worden gemaakt via info@sos-leiden.nl.

Aanmelden is niet nodig. Iedereen is van harte welkom!

Agenda Oktober 2010

- 3 Leidens Ontzet: faculteit gehele dag gesloten
- 4 Viering Leidens Ontzet: faculteit gehele dag gesloten
- 5 Debat over publicatie rechterlijke uitspraken op internet - eLaw
- 7 Promotie ms. C. Jiménez Monroy
- 7 What you always wanted to know about the European Research Programmes!
- 8 Oratie Prof.mr. J.G. de Hoop Scheffer
- 11 Tentamenperiode (t/m 15 oktober)
- 12 Borrel JFV Grotius in de Branderij
- 11-14 Leuven komt naar Leiden (Uitwisseling) - CoDe
- 14 Promotie mr. B.J. de Vos
- 14 Thomas Rosenboom leidt een discussieavond over duurzame energie
- 15 Boekpresentatie en debat rond Migration History in World History
- 19 Lezing: prof.dr. Sharon Kaufman
- 22 Bezoek Raad van State - JFV Grotius
- 25 Vergadering Faculteitsraad
- 26 Afstuderen (criminologie)
- 26 Borrel in de Branderij - JFVGrotius
- 27 Afstuderen (notarieel recht)
- 28 Afstuderen (rechtsgeleerdheid)
- 28 Gevangenisbezoek - JFV Grotius
- 29 Afstuderen (fiscaal recht)
- 29 Oratie Prof.mr. M.E. Koppenol-Laforce

Nieuwe website met uitleg over de Nederlandse Grondwet

De doorsnee Nederlander vindt de Nederlandse Grondwet belangrijk, maar weet feitelijk nauwelijks wat er eigenlijk in de Grondwet staat en wat daar nu geregeld wordt.

Dit was de conclusie van een in 2008 door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties ingesteld onderzoek. Recent heeft het Parlementair Documentatie Centrum - dat in 1974 is ontstaan op initiatief van de Leidse hoogleraren Cramer en Daalder en tegenwoordig gelieerd is aan het Instituut voor Publiekrecht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid - een mooie website over de Grondwet geopend. De site wil het belangstellende burgers, ambtenaren, bestuurders, politici en de media eenvoudiger maken om snel kennis te nemen van de betekenis en bedoeling van de afzonderlijke artikelen van de Grondwet. De site biedt een actueel en helder overzicht van de ontwikkeling van de artikelen van de Nederlandse Grondwet sedert 1798. Via weblinks wordt daarbij dikwijls verwezen naar (digitale) bronnen waar meer informatie over die ontwikkelingen te vinden is. Verder bevat de site bijvoorbeeld ook vertalingen van de letterlijke grondwettekst in het Duits, Engels, Frans en Spaans. Een aanrader voor studenten en andere belangstellenden!

Op weg naar de top?

Nu ben jij aan de beurt!

Holland Van Gijzen zoekt voor haar vestiging in Amsterdam een Advocaat-stagiaire Arbeidsrecht.

Kijk voor meer informatie op
www.werkenbijhvg.nl

Holland Van Gijzen Advocaten en Notarissen LLP heeft een strategische alliantie met Ernst & Young Belastingadviseurs LLP.

HOLLAND VAN GIJZEN
ADVOCATEN EN NOTARISSEN

Door Alexander Briejer

Brutal STUDEREN IN VENEZUELA

Na een lange reis kwam ik samen met mijn reisgenoten aan in de Venezolaanse hoofdstad Caracas. Daar werden we opgewacht door onze reisgids en na een busrit van veertien uur kwamen we aan in Merida, waar we de eerste dagen verbleven.

Deze dagen stonden in het teken van avontuur en spanning. Na het ontbijt stond Canyoning op het programma bij een van Merida's hoogste en mooiste watervallen. Na een rit met de jeep en een wandeltocht kwamen we aan bij het startpunt van de Canyoning tour. Een hele dag avontuur op het water met onder meer abseilen van mooie watervallen met prachtig uitzicht over de Sierra Nevada van Merida.

Tegen het einde van de eerste dag, en nadat we enigszins tot rust waren gekomen van het avontuur met de watervallen, stond paragliden op het programma. Het was wederom genieten van een prachtig uitzicht over Merida. Samen met een instructeur ren je met een parachute uitrusting van een berg en blijf je ruim een half uur zweven in de lucht.

In de avonduren was het tijd om de stad Merida te leren kennen. Nadat we een aantal kroegen hadden bezocht was het toch echt tijd om naar het hostel te gaan. De volgende dag stond ons een rit naar Los Nevados te wachten. Deze rit van ruim vijf uur was een bizarre autorit die ons langs afgronden voerde. Als je hoogtevrees hebt dan was het verstandig om niet naar buiten te kijken. Eenmaal aangekomen in Los Nevados ervaar je de rust zoals je dat bijna nergens meer tegen komt. De mensen die hier wonen leven zoals men dat 100 jaar geleden deed. De tijd lijkt hier stil te hebben gestaan. Het is een schitterend dorpje op een hoogte van ongeveer 3000 meter met mooie uitzichten.

Na een rustige nacht in Los Nevados was het tijd om te vertrekken

voor een tocht door de Andes. Het was een redelijk zware wandeltocht waar de ezels achter ons aan liepen met de bagage. Nadat we ruim 9 uur hadden gelopen was het tijd om een tentenkamp op te zetten met uitzicht op de Pico Bolivar.

De tweede dag in de Andes begon met een simpel ontbijt en was het tijd om af te dalen richting een klein dorpje, genaamd El Kino. Na nog een hele zware klim gehad te hebben kwamen we, na ruim 8 uur lopen, aan in het Rafting Camp in de buurt van Barinas. Daar was het tijd om lekker te relaxen in hangmatten en 's avonds bij het kampvuur te chillen.

De volgende dag scheen de zon en was het tijd om wederom het water op te gaan, we gingen raften door de rivier.

Na veel plezier gehad te hebben in het Rafting Camp pakten we onze spullen en maakten we ons klaar voor vertrek. De jeeps stonden op ons te wachten voor een tocht van ongeveer vijf uur naar Los Llanos. Los Llanos zijn moerasgebieden waar onder andere kaaimannen en anaconda's te vinden zijn.

De dagen in het moerasgebied werden gevuld door paardrijden door het moeras, jeep safari's, piranha vissen en boottochten. We zijn ook op zoek gegaan naar een anaconda en na een speurtocht door het moeras hebben we er een gevonden.

Na bijna twee weken vol avontuur was het tijd om tot rust te komen. Dit gebeurde in Choroni, een badplaats aan de Caribische zee waar we heerlijk konden relaxen en bijkomen. De stranden waren beeldschoon en 's avonds heerste er een relaxte sfeer op de boulevard waar de lokale bevolking de salsa aan het dansen was. Uiteindelijk was het een hele mooi ervaring en is Venezuela een veelzijdig land waar veel te ontdekken valt. **N**

Door Maria van der Velden

special

De praktijk van de sociale advocatuur

Meer dan alleen oude mannen in donkergroene jaguars

Aanvankelijk wilde de VARA een aantal jonge advocaten in één pand bij elkaar plaatsen om vanuit daar sociale advocatuur te bedrijven, maar helaas bleek dit niet haalbaar. Het kantoor Pontius Advocaten uit Amsterdam bleek echter uitermate geschikt om de sociale advocatuur aan mensen thuis te laten zien. Pontius Advocaten is een klein kantoor, waar zeven advocaten werkzaam zijn. Vier van hen zijn advocaatstagiair, tussen de 24 en 31 jaar, en werken mee aan het programma 'De Advocatenclub' waarbij ze gevolgd worden bij huisbezoeken, op kantoor, politiebureau en in de rechtszaal. Pontius Advocaten voert een 'algemene praktijk', wat inhoudt dat de advocaten zich niet hebben gespecialiseerd, maar cases op vrijwel elk rechtsgebied op hun bureau krijgen.

We spreken Emilie Swane, die ons vertelt over haar sociale praktijk en over het programma. Emilie is 29 en zegt dat ze vooral de afwisseling van de praktijk zo boeiend vindt. Zo heeft Pontius Advocaten 'normale' betalende cliënten, en daarnaast veel toevoegingszaken voor mensen die niet voor hun eigen belangen kunnen opkomen. Toevoegingszaken zijn kwesties waarin iemand wegens diens geringe inkomen en vermogen een beroep kan doen op geheel of gedeeltelijk door de overheid gefinancierde rechtsbijstand. De behandelende advocaat ontvangt in dergelijke zaken een vergoeding voor zijn werkzaamheden van de overheid. Indien een zaak op toevoegingsbasis wordt behandeld is de cliënt uitsluitend een eigen bijdrage verschuldigd, variërend van circa 100 tot 750 euro.

Emilie beschrijft dat ze juist die afwisseling zo leuk vindt aan haar werk. Zo weet ze vooraf maar zelden hoe een dag eruit zal gaan

ziet. 'Het is heel afwisselend, soms heb je een cliënt die ineens aankomt om stukken af te geven, dan wil je juist een dag aan een bepaald dossier werken maar komen er dringende andere zaken tussen waardoor je ineens drie of vier dossiers op je bureau open hebt liggen. Of je hebt juist drie afspraken staan en er komt er maar een opdagen.' Ook geeft mr. Swane aan dat het daardoor lastig kan zijn prioriteiten te stellen.

'Met name bij de sociale advocatuur komen mensen vaak erg laat naar een advocaat. Daardoor is er nog maar weinig wat je kunt doen, en dringt de tijd vrijwel altijd.' Wanneer bijvoorbeeld iemand in financiële moeilijkheden al bij de eerste of tweede aanmaning advies vraagt omdat hij een factuur niet kan betalen staan er meer mogelijkheden open dan wanneer er al een dagvaarding op de deurmat is gevallen. Een deurwaarder heeft dan

Juridische onwetendheid kan er ook toe leiden dat cliënten niet alle stukken aanleveren die eigenlijk nodig zijn.

doorgaans geen enkele reactie gekregen, geen voorstel tot betaling, niet ingegaan op een verzoek tot afbetaling in termijnen enzovoorts. Op die wijze maakt een cliënt het moeilijker voor zichzelf dan dat het waarschijnlijk in eerste instantie was.

Sociale advocatuur in praktijk

De zaken die in het programma aan bod komen zijn normale zaken die de vier zijn tegengekomen op spreekuren. De waarborging van privacy gebeurde door te vragen of mensen mee willen werken aan het programma. Veel mensen wilden juist ook meewerken, aldus Emilie Swane. Zo kunnen ze anderen laten zien dat zij niet de enige zijn met soortgelijke problemen. Daarnaast tekenen de cliënten een zogenaamde *quitclaim*. Dat wil zeggen dat zij zich niet na medewerking plotseling kunnen terugtrekken, of beroepen op privacy. De televisieproducent heeft vanaf dat moment alle rechten van de beelden in handen.

Het zijn mensen die vaak financieel in de moeilijkheden zitten, 'tegen muren aanlopen bij bestuursorganen' en officiële brieven slecht begrijpen en kunnen waarderen.

Swane noemt als voorbeeld brieven van deurwaarders. Veel cliënten begrijpen deze slecht, zien niet in dat ze belangrijk zijn en leggen ze aan de kant. 'Dat komt wel', schijnen ze te denken. Na drie brieven krijgen ze dan doorgaans een dagvaarding, waarvan men ineens erg schrikt. Terwijl het doorgaans gaat om kleine bedragen die gemakkelijk bij de eerste aanmaning betaald hadden kunnen worden.

Of mensen die van de ene instantie naar de andere gestuurd worden, die moeite hebben met formele brieven opstellen die aan alle formaliteiten voldoen en waarin duidelijk de situatie wordt uitgelegd. Zij vallen van de ene procedure in de ander, en raken de moed kwijt.

Daarnaast is er het dilemma van de emotionele argumenten. Alle vier de advocaatstagiaires geven aan dat mensen vaak niet het verschil zien tussen emotionele argumenten en juridische argumenten. Emilie legt uit dat je een enkele keer een dergelijk emotionele omstandigheid wel kunt ombuigen naar een juridisch argument, door bijvoorbeeld bij een bestuursorgaan aan te dragen dat een bijzondere persoonlijke omstandigheid van dusdanige importantie is in een bepaalde situatie dat er een uitzondering gemaakt had moeten worden. Redelijkheid en billijkheid zijn daarbij handige instrumenten. In de eerste aflevering was bijvoorbeeld een moeder te zien wiens kinderen uit huis geplaatst waren. De moeder had sindsdien geprobeerd de omstandigheden zoveel mogelijk te veranderen om haar kinderen terug te krijgen.

Ze had bedden voor hen geregeld die ze voorheen niet had, ze voorzag nu in haar eigen inkomen enzovoorts. Desondanks was de desbetreffende vrouw niet in staat dit naar voren te brengen, aangezien haar emoties over het gemis van haar kinderen voor haar zwaarder wogen dan de juridische argumenten.

Juridische onwetendheid kan er ook toe leiden dat cliënten niet alle stukken aanleveren die eigenlijk nodig zijn. Swane geeft aan dat veel mensen een bezoek aan een advocaat spannend lijken te vinden, en lichtelijk zenuwachtig verschijnen bij een eerste ontmoeting. Ze probeert cliënten daardoor eerst zoveel mogelijk op hun gemak te stellen, hen uit te leggen dat er alleen goede juridische hulp geboden kan worden wanneer de cliënt open, eerlijk en volledig is. De meesten begrijpen dit, en doen ook daadwerkelijk hun uiterste best om hieraan te voldoen. Maar helaas zijn er ook de gevallen waar iemand zich in de rechtszaal ineens toch een bepaalde brief herinnert, of toch wel op de hoogte was van een of ander.

Het zijn soms kleine frustraties, soms valkuilen, maar het maakt dat de praktijk er altijd uitdagender uitziet. Emilie Swane hoopt dat met het programma het beeld van advocaten ook wordt bijgesteld. 'Het zijn niet alleen oude mannen in donkergroene jaguars. En de sociale advocatuur zijn ook niet alleen geitenwollen sokken'. Desgevraagd antwoordt ze dat het programma daarnaast natuurlijk ook andere functies heeft. Om vergelijkbare gevallen te laten zien dat de drempel om een advocaat in te schakelen niet zo hoog is. 'Er kunnen veel goede conclusies uit dit programma gehaald worden, en het is aantrekkelijk voor diverse doelgroepen, doordat het vanuit verschillende perspectieven een interessant thema is.

Inmiddels zijn er al enkele afleveringen van 'De advocatenclub' uitgezonden. Het programma gaat niet in op de juridische vraagstukken, maar geeft wel een inzicht in een kleine praktijk. Cliënten die onverstaanbaar zijn, niet komen opdagen bij een zitting, een selectief geheugen hebben en alle andere mogelijke obstakels.

Voor de aankomend jurist heeft Emilie ook een tip uit de praktijk. Ga stage lopen, want op die manier zie je al snel wat voor een werkomgeving je bevalt, wat je houding is ten opzichte van diverse soorten zaken, thema's en werkattitudes. 'Het is zonde wanneer je bij je eerste baan na enkele maanden bedenkt dat het eigenlijk anders is dan je verwachtte, terwijl je dat met een stage ook had kunnen uitvinden'. ■

En de sociale advocatuur zijn ook niet alleen geitenwollen sokken.

De Recensie

Lijmen / Het been Willem Elsschot

In *Lijmen / Het Been* - een tweedelige roman - lezen we allereerst de ontmoeting van het kwaad met haar naïeve volgeling. De Vlaamse Elsschot (pseudoniem voor Alphonsus Josephus de Ridder, 1882 - 1960) schreef in 1923 een eigen versie van het aloude verhaal waarin de man zijn ziel aan de duivel geeft, waarbij hij het vak van 'Lijmen' leert. Hierop componeerde hij vervolgens in 1938 een behartigenswaardige coda: de overgave aan het zelf, de stem van het eigen geweten die doorklinkt in de overgave aan 'het Been'.

De Mattos - of eigenlijk gewoon Laarmans - gaat in opleiding bij Boorman en leert van hem de mensen 'te bepraten, en dan doen

tekenen, en als zij getekend hebben, krijgen zij het ook werkelijk thuis.¹ Laarmans wordt redacteur van het Algemeen tijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen, kortweg het Wereldtijdschrift waar Boorman, zijn baas, directeur-generaal is. Een fictief reclameblad met 250.000 argeloze lezers. De slachtoffers die in het boek ter berde worden gebracht zijn een begrafenisonderneming en een smederij die als specialisatie het ontwerpen van keukenliften kent. Met name rond deze laatste opdrachtgever, in de persoon van mevrouw Lauwereyssen, is het verhaal geschreven.

De smederij wordt gerund door broer en zus, mevrouw Lauwereyssen staat buitenspel vanwege de conditionele toestand van haar been. Allerlei zelfjes boden geen soelaas voor de genezing van haar kwaal. Om de zaken te optimaliseren besluit ze een flinke order te plaatsen door in het volgende nummer van het Wereldtijdschrift haar bedrijf te promoten, waarbij een passende fotoshoot hoort. Als de broer hier kennis van neemt wil hij - met advocaat in de arm - de boel afblazen. Er wordt echter bot gevangen bij Boorman. Publicatie en exploitatie geschied. Laarmans krijgt als taak toebedeeld elke betalingstermijn de

Het 'Wereldtijdschrift'. Pure oplichterij?¹

'In de eerste plaats moet je weten wat ik ben en wat jij worden zal, indien je er niet wordt uitgetrapt. Ja wat ben ik eigenlijk?' Ik zag dat hij werkelijk nadacht over zijn eigen status.

'Het Wereldtijdschrift', verklaarde hij, 'is een ingenaaide circulaire met een mooie titel, waarin gezegd wordt dat een bepaalde firma enig is in haar soort, een bepaalde naaimachine beter dan enige andere, of dat een kostschool boven alle andere kostscholen uitblinkt door directie, licht, lucht en hygiëne. Het Wereldtijdschrift is dus geen tijdschrift, de Mattos, zoals blijkt uit de tekst van de bonnetjes, waarin spraak is van brochures. Het idee tijdschrift stelt abonnees voorop, waarvan de ontstentenis, indien zij bewezen werd, mij door een of andere rouwende cliënt, zoals Renault, als een strop om de hals zou gedaan worden. Daar gaan die enkele verzoeken om een abonnement de prullenmand in. (...)

'Ik ruil papier tegen geld en ik ben dus eigenlijk koopman in bedrukt papier. De koper krijgt een baal of een hele wagen exemplaren thuis en daarmee is de waar geleverd. Dan volgt direct de factuur en het incasseren.'

¹ Pagina 65

verschuldigde penningen op locatie te gaan innen. De laatste termijn mag hij van Boorman voor zichzelf houden. Laarmans vat het plan op dit bedrag aan Lauwereyssen terug te geven, om zo te kunnen voorzien in iets wat compensatie moet heten, en tegelijkertijd zijn knagende geweten tot sussen kan brengen. Lauwereyssen weigert echter, wetend Laarmans hiermee op de pijnbank te leggen.

In *'Het Been'* neemt de apotheose van het boek een aanvang als Boorman op een goede dag het been van Lauwereyssen treft, ze struikelen. Het kunstbeen ontbloot Boormans ziel. Met zijn lijmende geldklopperij was hij de *conditio sine qua non* voor deze val, heeft hij het been in eigen persoon afgezet. De enige weg naar redding, naar innerlijke rust ligt gelegen in teruggave van het verkwiste geld. Hiertoe dient hij echter wel af te rekenen met de eigenzinnige Lauwereyssen.

Het brengt hem langs een weg van rechtbank, veiling en gesticht uiteindelijk *voorbij* het recht, tot aan wat verzoening heet. Door tussenkomst van de als mediator fungerende Jan Laarmans krijgt Boorman het bij Lauwereyssen voor elkaar dat het gewraakte geld overgedaan wordt aan een goed doel. Laarmans zelf dacht bij deze overredingspoging een van de mooiste zinnen van het boek: *'Nu het been eindelijk begraven was begon hij weer te delven. Ik had hem wel een trap kunnen geven?'*²

Elsschot realiseerde met *Lijmen/Het Been* een pathologisch werk van hoge klasse. In zijn kenmerkende droge, nuchtere stijl van

Boorman ontdekt een bedrijf, namelijk Korthals en Zonen, dat zaken doet door middel van bedrog. Wellicht een bedrijf dat 'gelijmd' kan worden?²

'Dit zijn onze nieuwe motorwagens, de Korthals XIV en XV, chasis Renault. De veertien is gebouwd voor 't vervoer van lijken van de ene stad naar de andere en de vijftien voor het overbrengen van zieken. Vroeger werden onze lieve doden gewoon per spoor verzonden, net als haring. Zij werden gewogen, mijnheer, en moesten op een vrachtbrief tot eindelijk onze veertien aan die gruwel een einde heeft gemaakt.

Zie je nu wel, de Mattos, dat wij bij Korthals en Zonen moesten zijn om iets te horen dat de moeite waard is?

En zich naar Korthals toe kerend: 'Luister liever. Er is een firma, of u 't gelooft of niet, die maar één enkel motorwagen bezit, waarin zij zowel lijken als halflijken vervoert. Of het vrachtje dood, lam, of slechts ziek is, dat kan haar geen bliksem schelen. Alles gaat erin, ook schilderijen en piano's. Die vent is speciaal ingericht op het verspreiden van typhus en pest en dan nog wel onder de vlag van de zoon Gods. Moest die niet gehangen worden meneer.' Er lag een verontrustend crescendo in de stem van Boorman (...)

'De vent in kwestie is bovendien een bedrieger. Hij heeft zijn motorwagen eerst als ziekencoupe gefotografeerd en dan nog een tweede kiekje gemaakt na hem geschminkt te hebben met een kruis en met tranen op doek. Hij heeft er alleen niet aan gedacht voor de twee foto een bordje met een ander nummer te gebruiken. En daarom wordt hij nu door het Wereldtijdschrift gehangen, mijnheer, tenzij...' (...) 'Kan het niet wat minder, lipspelde ze, na het papier te hebben ingekeken. En daar Boorman zijn zwijgen niet verbrak, bracht hij nog iets uit waarin 'schandelijk' voorkwam, maar 't was een onsamenhangende zin, zonder werkwoord, en de zwakheid stond hem op het gezicht. Star op 't rode formulier kijkend, nam hij langzaam een pen in de hand en tekende. (...)

'U hoeft slechts zeshonderd frank in geld te betalen. Voor 't restant zendt u mij de kwitantie van 't balsemen en het transport van mijn schoonzuster. Mijn naam is Boorman, van Brussel. Tot genoegen, mijnheer.'

² Pagina 45

Laarmans gaat het zevende en laatste termijn ophalen bij Mevrouw 'Het Been'.

Als beloning van zijn goede prestatie (lees: succesvolle oplechtling van een arme vrouw) mag hij van zijn werkgever het laatste termijn voor zichzelf houden.

Onderweg begint de Duivel opeens aan zijn geweten te knagen....³

'Ik hoorde het Boormans nog zeggen: 'Je mag het bedrag ook voor je eigen rekening incasseren, want je hebt een flinke fooi verdiend! Dat moet je nu maar zelf weten.'

Ik ging langzaam op weg in de richting van de smederij en toen ik een eindje gelopen had, werd ik gewaar dat wij met ons drieën waren. Aan mijn rechterhand liep mijn schutengel, en links werd ik een donkere gedaante gewaar. Eerst zween beiden, maar eindelijk werd het mijn zwarte gezel te sterk.

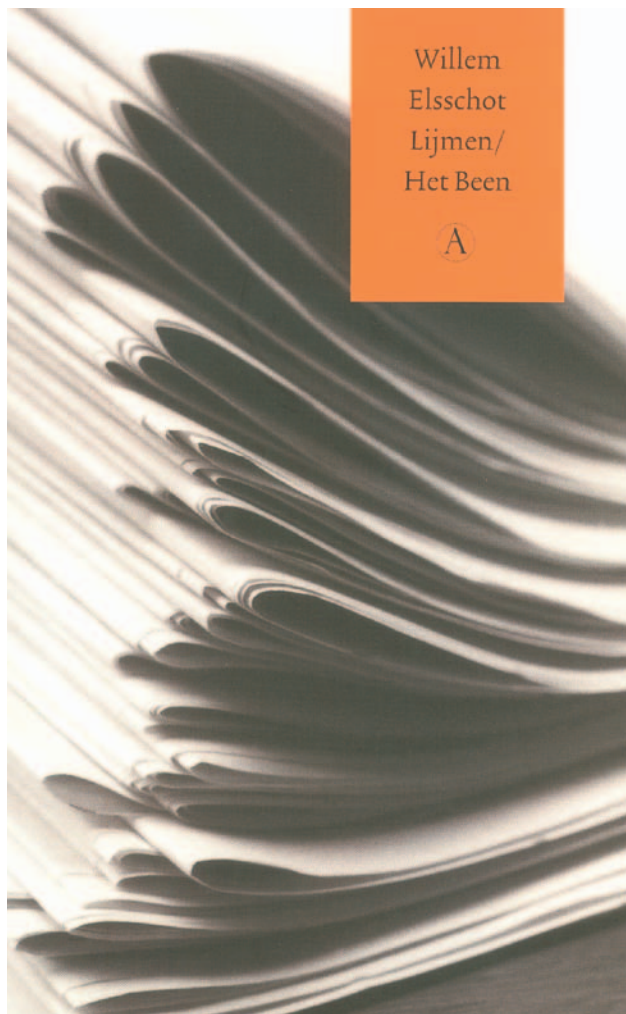
'Ne-gen-hon-derdtach-tig frank', siste hij. En zoals het gezegd werd kwam de som mij nog driemaal groter voor dan zij was.

'Een glimlach van dat half verrotte mens' zei de engel zacht.

En 't was mij opeens alsof ik een derde stem hoorde, die van Boorman. Hij zei dat het onzin was, en dat ik zowel de glimlach als het geld kon krijgen, als ik het maar handig genoeg inpikte.' Je hoeft alles niet naar dikke Jeanne te dragen, kerel. Zet de hoofdsom op mijn bank, dan zal zij aandikken...Hi, hi, hi 'grinnikte de duisternis.'

³ Pagina 160

schrijven weet hij de lezer te boeien, hem na te laten denken over de waarden achter het intermenselijk handelen. Dat hij daarbij even weg blijft van het pretentieuze idee om te beleren is wel zo prettig. Verplichte literatuur voor elke rechtenstudent.

¹ Willem Elsschot, *Lijmen / Het been, Querido*, Amsterdam, 2000, p. 9

² *Lijmen / Het Been*, p. 219

Verenigingen

Grotius

90ste bestuur

Opening facultaire jaar

ELCID week-faculteitmiddag

89st en 90ste

90ste Indianen

Lectori Salutem

In de vorige NOVUM hebben wij - de 6 studenten die komend jaar het bestuur van JFV Grotius zullen vormen - ons al aan u voorgesteld. Op dat moment waren wij nog f.t. bestuur. Maar dinsdag 7 september vond de Wissel-ALV plaats. Het 89ste bestuur nam afscheid en droeg het stokje over aan Danya, Dennis, Lisette, Maria, Esther en mij, oftewel het 90ste bestuur der JFV Grotius. Thomas (Praeses '09-'10) deed aan de algemene vergadering verslag van het afgelopen jaar en bedankte zijn bestuursgenoten, alvorens de officiële wissel kon plaatsvinden. Eén voor één kregen we de penning van onze voorganger omgehangen en konden we plaatsnemen achter de tafel. Het plaatje klopte en Danya (Praeses '10-'11) lichtte ons beleidsplan toe. Een gezellige avond volgde waarop vele Grotianen ons op de borrel feliciteerden en het glas hieven, waarop er foto's gemaakt werden en traditiegetrouw gedineerd werd door het oude en nieuwe bestuur. Vanaf die avond beseften we pas echt: We zijn bestuur!

Al in de zomer zijn we begonnen met de voorbereidingen voor ons bestuursjaar. We hebben een beleidsplan gemaakt, bestuurspakken laten aanmeten en er zijn acquisitiesprekken gevoerd. De ELCID week was het eerste moment waarop wij ons als nieuw bestuur konden profileren. Gelukkig gingen de inschrijfformulieren als 'warme broodjes over de toonbank' en een tsunami van ledeninschrijvingen heeft ons vanaf die week dan ook getroffen. Fantastisch! Het 89ste bestuur heeft ons ook de afgelopen weken ingewerkt, gesteund en enorm geholpen waar dat nodig was. Daarom wil ik Thomas, Laura, Richard, Chana, Josefien en Wing ontzettend bedanken voor hun hulp en voor het prachtige Grotius-jaar dat zij hebben neergezet!

Ik begon dit stuk in het Latijn, geheel in lijn met het heugelijke nieuws over het behoud van het Latijn op de Leidse bul. In andere gevallen volgt JFV Grotius de actualiteit echter niet: waar op moment van schrijven de kabinetsformatie reeds 100 dagen duurt, heeft het oud-bestuur in vlot tempo een bestuur kunnen samenstellen dat hen op heeft gevolgd. En terwijl uSis gebreken vertoont, wordt de website (www.jfvgrotius.nl) elk jaar mooier en beter. Er is sinds kort zelfs een Grotius twitter! Je kunt ons volgen op www.twitter.com/jfvgrotius. JFV Grotius gaat alweer haar 93ste verenigingsjaar in. Als ik wat oude almanakken doorblader, zie ik wat mijn voorgangers zoal hebben verbeterd aan de vereniging: In 1989 is besloten de vereniging volledige rechtsbevoegdheid te geven. De almanak van 1990 met als thema "Laat u niet kisten" telt een ledenlijst van slechts 4 pagina's en in de almanak uit 1999 wordt vol trots verteld dat Grotius zowaar een homepage heeft! Vervolgens pak ik 2004-2005, waarin uiteraard met name uit-

geweid wordt over de fusie tussen S.I. Grotius en JFV Appèl, die in het jaar daarvoor plaatsvond. In 2006 verscheen de eerste almanak in kleur en rond het uitbrengen van de lustrumalmanak 2007-2008 werd gestart met de nieuwe huisstijl en duidelijkere verdeling van de bestuursfuncties. Zomaar een greep uit de afgelopen 20 jaar. Maar belangrijker is: Wat zal het jaar 2010-2011 brengen? We kunnen in ieder geval stellen dat Grotius met haar 93e jaar alles behalve bejaard is, ze beleeft gloriejaren mag ik wel zeggen. Ook dit jaar gaan we weer veel moois organiseren, dus blijf op de hoogte! Of nog beter: word actief lid!

Onze eerste week als nieuw bestuur was hectisch. Allereerst hebben we een erg gezellig inwerkweekend gehad met het oude bestuur. Op dat weekend hebben we een ALV geoefend en was er ruimte voor gezelligheid en vermaak. Voorzien van een totempaal - die toch echt minimaal de hoogte van Wing moest hebben - en indianen- en cowboyoutfits hebben we Noordwijk en omgeving onveilig gemaakt. Helaas konden we de door een restaurant aangeboden papagaai 'Rico' niet meenemen tijdens het ruilspeel, maar gelukkig kunnen we de vissenkwekerij (lees: aquarium) van het oude bestuur op de bestuurskamer overnemen. Na het weekend begon meteen de boekverkoop weer, die garant stond voor lange dagen en drukke momenten. Maar de boekverkoop en het weekend hebben wel gezorgd dat we elkaar al een stuk beter hebben leren kennen. De eerste collegeweek bracht ook taken met zich mee die traditiegetrouw bij ons als faculteitsvereniging horen. Zoals het koffieschenken bij het openingscollege voor de eerstejaarsstudenten, meelopen in het studentencortège bij de opening van het academisch jaar en het helpen opbouwen van de opening van het facultaire jaar en uitreiken van de propedeusebullen. Op de laatste was Danya bovendien ceremoniemeester. Naast dat alles rennen we 's avonds van de ene naar de andere constitutieborrel om andere besturen te feliciteren met hun aanstelling.

De vakanties en KMT's zijn weer voorbij, de colleges begonnen en het borrelseizoen is geopend. Hopelijk is iedereen weer met een fris nieuw studiejaar begonnen. Leiden en de faculteit bruisen weer van het studentenleven! Voor de eerstejaarsstudenten ligt er op moment van schrijven nog een mooi introductieweekend in het verschiet. Wij zijn er, als 90ste bestuur, klaar voor. We zijn een enthousiast team en vullen elkaar goed aan. Tot slot wens ik iedereen veel succes en plezier met studeren, en hoop ik u te zien op een van onze borrels en activiteiten.

Danique van Haren
Ab-actis JFV Grotius

AGENDA

Bezoek Raad van State - Vrijdag 22 oktober

Altijd al meer willen weten over hoe de Raad van State in de praktijk functioneert? Tijdens het bezoek op vrijdag 22 oktober, krijg je de kans. We zullen een zitting van de afdeling bestuursrechtspraak bijwonen en deze nabespreken met één van de juristen. Het programma zal van 9:00 tot 11:30 uur duren en is bij voorkeur geschikt voor 3e en 4e jaars rechtenstudenten.

Aanmelden kan door een mailtje te sturen naar evenementen1@jfvgrotius.nl.

Congres - Vrijdag 12 november

"Offline... geen escape". Vrijheid en verantwoordelijkheid op het internet.

Elk jaar organiseert JFV Grotius een congres, welke dit jaar zal plaatsvinden op vrijdag 12 november in het academiegebouw. Het is een congres zowel bedoeld voor juristen werkzaam in de advocatuur en het bedrijfsleven als voor geïnteresseerde studenten. Er is dit jaar gekozen voor een onderwerp dat zich de afgelopen jaren in hoog tempo heeft ontwikkeld en zich nog steeds blijft ontwikkelen: 'het internet'. Vooralsnog is er een hoop onduidelijk over wat wettelijk wel en niet mag op het internet. Vaak balanceert men op het randje van de wet. Het thema 'vrijheid en verantwoordelijkheid op het internet' zal tijdens de debatten en verscheidene workshops door verschillende deelonderwerpen en invalshoeken worden belicht. De dagvoorzitter is Prof. Mr. D.J.G. Visser. Aanmelden kan via de site www.jfvgrotiuscongres.nl.

Miscellanea

Een nieuwe rubriek die het thema aanvult met wetenswaardigheden, cijfers en citaten.

Terror Jaap en de fiscus

Jaap Amesz, vooral bekend als Terror Jaap van het programma De Gouden Kooi won in 2008 1,3 miljoen met zijn deelname aan dit programma. Jaap was het echter niet eens met de aanslag van 453.923 euro aan loonheffing, en stelde zich op het standpunt dat er kansspelbelasting betaald moest worden (25%) en geen loonheffing (oplopend tot 52%). De rechter stelde echter de Belastingdienst in het gelijk dat er sprake was van loon, aangezien Jaap wel moest voldoen aan bijvoorbeeld instructies van het tv-programma.

Uit: NRC Handelsblad 12 september 2010

In Japan zijn 230 000 bejaarden zoek

In Japan, het sterkst vergrijzende land ter wereld, zijn 230.000 mensen zoek die minstens 100 jaar moesten zijn. In de administratie van gemeentelijke overheden leven ze nog, in de werkelijkheid zijn ze van de aardbodem verdwenen. Dat blijkt uit een overzicht dat het ministerie van justitie gister heeft gepubliceerd.

Uit het overzicht blijkt dat er 77 000 Japanners inmiddels 120 jaar zouden zijn en 884 inwoners zouden zelfs de 150 jaar zijn gepasseerd. Een dagblad bracht de zaak aan het rollen met de onthulling dat de oudste man van Japan al 30 jaar geleden was overleden, terwijl zijn gemummificeerde lichaam al die jaren in het huis van zijn dochter lag. De overheid had de afgelopen 30 jaar het pensioen gewoon doorbetaald.

Uit: NRC Handelsblad 12 September 2010

“Niet het proces is interessant, maar de mens, omdat hij zoiets vernuftigs als recht en rechtsgang heeft opgebouwd.”
Ferdinand Bordewijk

Gokverslaafden klagen Holland Casino aan

Twee gokverslaafden eisen een deel van hun schulden terug. Het casino had hen tegen zichzelf moeten beschermen, vinden de mannen. Het casino beperkte al eerder hun bezoeken. Een van de mannen had zelfs zich op eigen verzoek laten beperken tot het toetreden van het casino. Zo liet hij schriftelijk vastleggen dat hij voor een onbeperkte tijd plus vijfhonderd jaar niet toegelaten mocht worden.. - er zou wel eens een leven na dit leven kunnen zijn. Drie jaar later laat het casino hem na een gesprek er gewoon weer in. Het verspilde geld is een fors bedrag boven de 100 000 euro. De verslaafde haalden het geld ook o.a. via de creditcards van hun familie.

Bij de rechter beroepen de heren zich op de zorgplicht van de overheid.

De zaak is momenteel nog steeds aanhangig. Volgens de woordvoerder van het Casino heeft het Casino al 2 keer eerder dergelijke zaken gehad. De rechter stelde daarbij het casino in het gelijk.

Uit: NRC Handelsblad 13 September 2010

<< la justice coûte cher. C'est pour ça qu'on l'économise >>

Marcel Achard (Franse Schrijver)

Feit

Advocaten zijn conform de Advocatenwet verplicht ingeschreven bij de Orde. Begin 2009 zijn er 15.547 advocaten. Ieder jaar beginnen ongeveer 1100 stagiaires aan de Beroepsopleiding Advocatuur. De advocatuur groeit nog steeds, het afgelopen jaar met 4,5%.

Facultairiteiten

Praktijkgeval

Ik zat achter een man uit wiens hele houding 'Leiden' sprak. Een blauwe blazer (goede kwaliteit), een lichte katoenen broek, mooie maar afgedragen lichtbruine schoenen en een enorme, maar dunne haarbos. Eh, ja, waar moet dat nou mee vergelijken. Met het haar van die ene Nederlandse schrijver, van je weetwel. Toe kom op. Ah....P.F. Thomése. Ken je niet...dan, dan...Art Garfunkel! Dat soort haar dus. Kennelijk ook een man die zich niets gelegen hoefde te laten aan wat men van hem vond. Joyeus gekleed, onverzorgd bijna, maar op de een of andere manier toch een beetje voornaam. Die indruk werd ook een beetje op weg geholpen doordat de universitaire alumnimakelaar naast hem zat. Nou ja, naast, hij ging bijna op zijn schoot zitten.

Het was een doordeeweekse dag, een jaar of wat geleden en we zaten allemaal in de Pieterskerk, te wachten op de praatjes ter gelegenheid van de opening van het academische jaar. Overal waren televisieschermen opgehangen. De stoeltjes in de kerk waren allemaal bezet en een sterke najaarszon scheen door de ramen. De zon was zo hel dat hij de ragebolachtige haardos van die man voor mij deed oplichten als een halo, je weet wel zo'n stralenkrans die rondom het hoofd van een heiligenbeeld hangt.

De nieuwe rector magnificus beklom statig het spreekgestoelte. 'Wat articuleert die toch goed,' was het eerste wat ik dacht, 'en ook zo mooi Engels.' Mijn academische jaar kon na drie minuten al bijna niet meer stuk. Na warme welkomstwoorden gaf de nieuwe rector toen ook inhoudelijk van jetje. Over dat we de ambitie moeten hebben wetenschappelijk verder te komen, dat we ons zo moeten profileren en op dat punt moeten versterken om zo internationaal ook mee te kunnen doen. Ik spinde zowat van genoeg. De man voor mij begin echter heftig ongemakkelijke bewegingen te maken en ik zag dat zijn hoofd - zo zonnig beschenen - helemaal rood aanliep. Hij was erg verontwaardigd, dat was duidelijk. En er zat ook regelmaat in de kwaaiigheid. Elke keer als het woord wetenschap of iets in die geest viel welde in hem een nieuwe golf woedende onrust op. Ik kon niet verstaan wat hij zijn buurman, onze alumnimakelaar, allemaal zei. Tegen het einde van de toespraak van de rector stond ook ik in de brand, vooral van nieuwsgierigheid. Na de toespraken beende de man onmiddellijk weg en ik verloor hem echter uit het oog.

'Een echte tycoon,' wist zijn buurman de makelaar me te zeggen, 'heeft hier rechten gestudeerd en daarna uitermate succesvol in het zakenleven.'

'Maar waar wond hij zich nou zo over op?'

'Ja die academisering zit hem hoog. En dat al die juristen of de juridische faculteit niet meer gewoon hun werk doen....'

'Niet hun werk?'

'Niet meer opleiden voor de praktijk. Zitten maar de hele dag aan neponderzoekjes te fröbelen waar de praktijk helemaal niks mee opschiet. Ze moeten rechtsvragen oplossen. En studenten rechtsvragen waarmee de praktijk worstelt leren op te lossen, ze leren zaken te winnen....'

De alumniman monsterde me om te zien of die boodschap was overgekomen. Hij sympathiseerde kennelijk met het standpunt. 'Wel iets om over na te denken hoor,' zie die, 'Die man van zojuist is directeur van een van de grootste uitzendketens in Nederland. Helemaal zelf opgebouwd.' Ik stopte de plak cake die ik had genomen in mijn mond, hetgeen hij denk ik uitlegde als desinteresse. 'We krijgen daar veel klachten over, dat studenten niet langer het vak van jurist aangeleerd krijgen,' zie alumniman een beetje verontwaardigd. 'Met rechtstheorie win je echt geen zaken...' Helemaal niet waar natuurlijk. Want natuurlijk win je met rechtstheorie zaken. Coulangencecompensatie door de overheid, natuurlijke verbintenissen, de ruimte voor rechtsvorming door de rechter. Zonder enige theoretische bagage begin je dan niks. Wij doen onderzoek om de ontwikkeling van het recht te begrijpen tegen de achtergrond van het systeem, en we trachten de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen op het recht te begrijpen en te voorspellen. Te weten wat het vermogen van het recht is en te snappen wat in juridische argumentaties objectieve dan wel zwaarwegende argumenten zijn (en welke niet). En daar geven we les in, Maar ja, probeer dat maar eens aan iemand uit te leggen met een mond vol cake. ■

Zonder enige theoretische bagage begin je dan niks.

Reactie op het artikel 'Ontgroening'

In zijn maandelijkse column schreef prof. Voermans in de laatste editie van de Novum (jaargang 32 no 1) over ontgroeningen. Hij stelt dat ontgroeningen alleen draaien om vernedering en dat ze enkel in stand worden gehouden omdat studenten die zelf eenmaal ontgroend zijn, dit graag ook bij anderen willen doen. Ik heb ontgroeningsrituelen van dichtbij meegemaakt en wil de zaak graag van een andere kant belichten.

Allereerst is het onjuist dat een ontgroening louter draait om vernederen. Zo er in de kennismakingstijd van een vereniging al vernederingen plaatsvinden, zou dat altijd een middel moeten zijn en nooit het doel. Het doel is immers om het aspirantlid bekend te maken met de vereniging en al haar facetten. Men wordt gedwongen zich af te vragen, wie ben ik in deze groep, wat kan ik voor ze doen en wat doen zij voor mij. Dit is een intensieve periode die per vereniging sterk verschilt van karakter.

Wie zelf nooit een ontgroening heeft meegemaakt, schiet bij het woord waarschijnlijk al snel het beruchte roetkapincident te binnen, of het recentere incident van een jongeman die zijn jaar-genoten vroeg om hem in brand te steken. Het is jammer dat het imago van de groentijd zo geschaad is door enkele excessen. De kennismakingstijd tegenwoordig gebonden aan strenge regels en richtlijnen, om de kans op excessen zo klein mogelijk te maken. Een aspirant kan op elk moment ervoor kiezen om te stoppen en er is altijd bijstand aanwezig, zowel medisch als anderszins.

Een ontgroening van een studentenvereniging is een inwijdingsritueel zoals er vele inwijdingsrituelen bestaan in alle hoeken van de samenleving. Zo ondergaan zeelieden die voor het eerst over de evenaar varen het zogenoemde Neptunusritueel en ook in het leger vinden wereldwijd ontgroeningen plaats. Zelfs de scouting kent ontgroeningsrituelen.

Het is waar dat elke ouderejaars dezelfde rituelen heeft doorlopen. Maar dat dit een soort 'ill will' oplevert om de ontgroening in stand te houden en zelfs te verharden, is niet helemaal juist. Een kennismakingstijd is onderdeel van de traditie en geschiedenis van een vereniging; daar afbreuk aan doen is afbreuk doen aan de vereniging. Dit, en niet een soort wrok die men wil afreageren op

nieuwe leden, is de voornaamste reden voor instandhouding ervan.

Toegegeven, ontgroeningen zijn vanwege hun aard gevoelig voor excessen en deze keur ik altijd af. Maar een ontgroening kan, mits goed uitgevoerd, ook heel leerzaam zijn en is voor veel studenten het begin van een mooie studententijd - een begin waar ze nog vaak met een glimlach aan terugdenken.

H.J.F.

Een kennismakingstijd is onderdeel van de traditie en geschiedenis van een vereniging; daar afbreuk aan doen is afbreuk doen aan de vereniging.

Faculteitszaken

Liset Tijs is dit studiejaar ('10-'11) de assessor, het student-lid van het faculteitsbestuur van de faculteit rechten. Zij behartigt de belangen van de student op deze faculteit en binnen het faculteitsbestuur op het gebied van onderwijs, organisatie en onderzoek.

Contactinformatie:

Adres: Steenschuur 25, kamer B.4.38, 2311 ES Leiden

Telefoon: 071 527 7621

Email: assessor@law.leidenuniv.nl

Spreekuur op woensdag van 11.00 tot 12.00 uur

De eerste twee weken als assessor zitten erop. Net als mijn voorgangers schrijf ook ik een column in de NOVUM. Je kunt wel zeggen dat het inmiddels een traditie is geworden. Na een interview in de afgelopen NOVUM met als thema 'El CID' is het nu tijd voor mijn eigen bijdrage. Zoals gezegd in het interview is mijn streven dit jaar om studenten er nog meer op attent te maken dat er een assessor is voor alle suggesties, vragen en klachten die studenten hebben. Zo weet ik goed wat er speelt onder studenten en kan ik mijn best doen om bepaalde punten te verbeteren binnen de faculteit. Op deze manier hoop ik de belangen van studenten goed te kunnen vertegenwoordigen.

De eerste week van september is altijd hectisch voor iedereen. De opening van het academisch jaar, de opening van het facultair jaar en de eerste colleges. Dit maakt onze faculteit weer druk, levendig en gezellig. De bibliotheek zit weer vol met studenten die hard studeren en boven in het restaurant is het een drukte van belang van mensen die elkaar tijdens de lunch bijpraten over de zomermaanden. Zo zie ik de faculteit graag, de drukte laat onze faculteit weer opleven.

Tegenwoordig wordt er meer verlangd van studenten. Acht jaar studeren is er niet meer bij, er moet effectief gestudeerd worden. Zo zijn werkgroepen verplicht en worden eerstejaars automatisch ingeschreven bij tentamens. Dit heeft ervoor gezorgd dat er beter gepresteerd wordt en dat er minder uitval is onder studenten. Naast academische vaardigheden worden praktische vaardigheden steeds belangrijker. Eerstejaars krijgen daarom gelijk in het eerste jaar te maken met de rechtspraak. Zo wordt met de Leiden Law Practices bijeenkomsten een rechtbankbezoek gepland en krijgen studenten het vak 'Juridisch Betoog' waarin de vaardigheid van het schrijven centraal staat. Aan de hand van een essay leren studenten waar je aan moet denken als je een juridisch stuk schrijft. Een vaardigheid die later nog heel veel van pas zal komen.

Eenmaal iets verder in je studie kun je met de kennis die je bezit al daadwerkelijk recht in praktijk brengen. Mijn advies, doe dit ook! Maak kennis met de vele facetten die de Faculteit der Rechtsgeleerdheid te bieden heeft. Denk aan de verschillende activiteiten die studieverenigingen organiseren, van congressen tot het bezoeken van advocatenkantoren en het volgen van verschillende trainingen. Maar ook bij de Rechtswinkel Leiden en de Kinder- en Jongerenrechtswinkel Leiden kun je daadwerkelijk al recht in praktijk brengen. Door dit soort activiteiten te ondernemen vergroot je alleen maar je kennis en maak je je studie levendiger en leuker.

Je kunt alle activiteiten die studieverenigingen organiseren terugvinden op <http://law.leidenuniv.nl/studenten/algemenestudenten/zaken/studieverenigingen/activiteiten-deze-maand.html> Tot slot, wil ik alle studenten heel veel succes wensen in komend studiejaar en kom vooral bij mij langs als je vragen, suggesties of klachten hebt!

Eenmaal iets verder in je studie kun je met de kennis die je bezit al daadwerkelijk recht in praktijk brengen. Mijn advies, doe dit ook! Maak kennis met de vele facetten die de Faculteit der Rechtsgeleerdheid te bieden heeft.

Met opvallen
en opstaan.

Bij NautaDutilh krijg je de ruimte om jezelf te zijn. Dus als jij de lat voor jezelf hoog legt, juichen wij dat toe. Wil jij aan de slag als **advocaat-stagiair(e), kandidaat-notaris, belastingadviseur óf zoek je een uitdagende studentstage?** Kijk dan snel op werkenbijnautadutilh.nl of stuur een mail naar recruitment@nautadutilh.nl.

● **NautaDutilh**

ADVOCATEN • NOTARISSEN • BELASTINGADVISEURS
Amsterdam Brussel Londen Luxemburg New York Rotterdam

| Room for you

25 november 2010...

...maak jij het nieuws van de dag.

Het kabinet werkt aan nieuwe plannen voor de komende jaren. Het ministerie van Financiën is daarbij nauw betrokken. Geld kan maar één keer uitgegeven worden, dus het is van belang dat de juiste keuzes worden gemaakt. Logisch dat de pers daar bovenop zit. De minister heeft advies nodig. En snel ook.

Tijdens de Studentendag 2010 sta je oog in oog met de minister en de staatssecretaris van Financiën. Je werkt aan een echte case, met alle media-aandacht van dien. En je maakt kennis met een interessante werkgever. Een jonge organisatie waarin nieuw talent direct wordt beloond met een flinke dosis verantwoordelijkheid.

Bij Financiën tel je meteen mee.

Schrijf je in voor 15 november 2010

Wat betreft je profiel: je bent eindejaars bachelor- of masterstudent algemene, bedrijfs- of fiscale economie. Ook met Nederlands of fiscaal recht en met bestuurskunde ben je van harte welkom, net als met iedere andere studie met het vak openbare financiën. Dus: heb je interesse in het financieel nieuws? En wil je op 25 november 2010 zelf het nieuws van de dag maken?

Schrijf je dan vóór 15 november 2010 in via **www.studentendag.nl**.

Werken bij het Rijk. Als je verder denkt
www.werkenbijhetrijk.nl

Ministerie van Financiën